

# RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA  
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

## INNEHÅLL

### UPPSATS

Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Anna-Maja Nylén (1912—1976) som recensent ..... 1

### BIBLIOGRAFI

Intendent *Anita Larson*, Stockholm: Anna-Maja Nyléns tryckta skrifter ..... 5

### STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Amanuens *Jan Raihle*, Östersund: "Säkert daterade" timmerbyggnader i Härjedalen .... 12

"Sicher datierte" Holzbauten in der Provinz Härjedalen in Schweden ..... 15

Dr jur. *Ilmar Arens*, Stockholm: "Klok gubbe" i Uppland 1683 ..... 16

Ein „kluger Mann“ in der Provinz Uppland in Schweden 1683 ..... 18

### ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Dag Strömbäck: The conversion of Iceland. Anmäld av professor *Valter Jansson*, Uppsala ..... 19

Nils-Fredrik Beerstahl: Västergötlands porträttgravstenar under renässans och barock. Anmäld av fil. dr *Harald Wideen*, Göteborg 21

Stefan Bursche: Tafelzier des Barock. Anmäld av fil. dr *Carl Hernmarck*, San Pedro de Alcantara ..... 22

Tove Clemmensen: Möbler af N. H. Jardin, C. F. Harsdorff og J. C. Lillie. Anmäld av intendent *Lis Granlund*, Stockholm ..... 24

Inga Arnö & Gunnel Hazelius-Berg: Folkdräkter och byggedräkter från hela Sverige. Anmäld av *Sigfrid Svensson* ..... 25

Åke Davidsson: Med utländska resenärer i svenska bibliotek. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund ..... 26

Nordic archaeological abstracts 74. Anmäld av fil. dr *Jan Peder Lamm*, Stockholm ..... 27

### KORTA BOKNOTISER

Tore Stenström: Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar ..... 28

Kristian Bjerknes: Kaupanger stavkirke .... 29

Carl Lindholm: Bomärken ..... 29

Roland Andersson: Gamla Byn i Avesta .... 30

Nordiska studier i filologi och lingvistik .... 30

Estrid Svensson: Om Pehr Ahlqvist och Flieryd ..... 31

E. Per Söderlind: Det gamla åkerbruket och dess redskap i Ångermanland och Medelpad 31



RIG · ÅRGÅNG 60 · HÄFTE 1

1977

# *Föreningen för svensk kulturhistoria*

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n †

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

## *REDAKTION :*

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

*Ansvarig utgivare:* Professor *Gösta Berg*

*Redaktionens adress:* Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

*Föreningens och tidskriftens expedition:*

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 20 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1977

---

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

---

# Anna-Maja Nylén (1912—76) som recensent

Av Sigfrid Svensson

Det var inte utan övertalning som Anna-Maja Nylén förmåddes att i Rig 1938 anmäla Eva Nienholdts då nyssutkomna tyska dräkthistoria. Tveksamheten hade sin grund i att recensionen överraskande nog var Nyléns första tryckta alster, fastän hon redan då var fil. lic. i konsthistoria. Året innan hade hon anställts vid Nordiska museets folkdräktsavdelning.

Läser man nu på nytt denna i förhållande till ämnet korta anmälan måste man beundra den mogenhet den visar både i form och innehåll med koncentrerade såväl negativa som positiva omdömen. Här möter också uttalanden som redan verkar som program för vad som senare skulle följa. Rec. påtalar förf:s begränsning till dräkstens formala sida och framhåller, att utformningen ju "också letts av praktiska, hygieniska, moraliska, sociala m. fl. motiv". Det var tankar som Nylén senare kom att närmare utveckla bl. a. i sin 1962 utgivna bok Varför klär vi oss, som är ett forskningsprogram i populärframställningens form.

När Nienholdt skriver om dräkten under ungrenässansen, att dess "tillskärning förråder den uppspirande nya livskänslan och den förändrade inställningen till omvärld och det egna jaget såväl i andligt som kroppsligt hänseende", tycker Nylén, att detta är grumlig retorik utan någon egentlig kärna. Kärlek till klarhet och realism blev livet igenom utmärkande både för recensentens person och hennes författarskap.

Recensionen av Nienholdts bok avslutas med ett påtalande av att här saknas korrespondens mellan bildmaterial och text. Kra-

vet på att dessa komponenter nära skall ingå i varandra kom Nylén själv att på ett perfekt sätt uppfylla i den stora boken Hemslöjd (1969). I sin huvudsakligen refererande rec. i Folk-Liv 1942 av Ingegerd Henschens doktorsavhandling Tygtryck i Sverige är det betecknande, att Nylén ger en särskild eloge åt det välberäknade sätt som bildmaterialet här illustrerar framställningen.

I årgång 1943 återkom Nylén i Rig med en utförlig recension av volymen om dräkt i Nordisk kultur (del 15). Fri från auktoritetshänsyn låter recensenten inte sin kritik dämpas av att delens redaktör och huvudförfattare är den berömde danske vetenskapsmannen och museichefen Poul Nørlund. Hon kritiserar, att dennes framställning är alltför ensidigt grundad på bevarat dräktmaterial, varvid hon dock gör den helt riktiga och för hela delen gällande reservationen, att förf. varit ålagd en sträng utrymmesbegränsning.

Recensionen är tryckt först ett par år efter bokens utgivning och Nylén har tydligen använt tiden att skaffa sig en god kännedom om förhistoriskt och medeltida dräktskick, något som hon för senare skrifter fick stor nytta av. Hon påpekar det tillskott till tidigare kunskap om de danska bronsåldersdräkterna som Nørlund lämnat genom att visa att vad som tidigare tolkats som liksvepning enbart varit dräktskört. Principiellt viktig är hennes anmärkning, att vid tolkningen av det äldre dräktmaterialet även sentida folklig dräkt bör medtagas till jämförelse. Att så skett i Margrethe Halds Primitive shoes — och här gäller det

även etnografiskt material — har Nylén särskilt framhållit i sin recension av boken i *Ethnologia Scandinavica* 1973. Hennes reservation gäller här liksom redan i recensionen av Nienholdt begränsningen till rent formala kriterier och hon hänvisar till den betydelse miljö och funktion kunnat ha för uppdelningen av skor med eller utan sula.

Gentemot min egen koncentrerade framställning om äldre nordisk bondedräkt i nämnda del av *Nordisk kultur påtalar* rec. med rätta, att förklädet är för knapphändigt behandlat och att dess ålder underskattats. Själv har Nylén senare lämnat ett värdefullt bidrag i uppsatsen *Förskinet* som bondeplagg (Rig 1951).

I samma recension nämner Nylén i förbigående, att de norska folkdräkterna i så ringa utsträckning blivit föremål för vetenskaplig forskning. Hennes egen närmast följande dräktrecession (Rig 1950) gäller dock ett norskt arbete: Thale Gjessing, *Gudbrandsdalens folkedragter*. Som förtjänstfullt framhålles att förf. diskuterar källvärdet i bouppteckningarna, vilka utgör bokens viktigaste arkivaliska material. Rec. beklagar dock samtidigt, att föremålsbeståndet inte blivit utsatt för en motsvarande granskning. Härigenom menar hon saknas ett säkert underlag för sammanställningen av sentida plagg och traditionsnotiser med 50 å 100 år äldre bouppteckningsuppgifter. Rec. innehåller också en polemik beträffande de olika typerna av särk i folkdräkterna och deras ålder. Och över huvud taget varnar Nylén för att dra alltför långtgående historiska paralleller, särskilt som *Gudbrandsdalens bondekultur* i åtskilligt har en ung och borgerlig prägel.

I positiva recensioner i Rig 1954, resp. 1956, har Nylén också behandlat ett par lokala dräktarbeten av främst deskriptiv karaktär: Ella Odsteds bok om övre Dalarna

och Greta Hedlunds om Ovansjö. Beträffande den förstnämnda framhålles bl. a., att förf. genom att sammanföra olika socknar i grupper ”släppt sockendräktstänkandet”.

I Nyléns recension i *Folk-Liv* 1962—63 av Phebe Fjellströms doktorsavhandling *Lapskt silver möter man henne* som en ganska annorlunda recensent än den som presenterats i det föregående. Hon visar här en stark aggressivitet, som därtill var förenad med direkta misstag, vilka den angräpnade förf. med framgång kunde parera i sitt genmäle i följ. årgång (1964—65). Det gällde bl. a. den procentuella andelen av ostämplat lappsilver i förhållande till stämplat och Nyléns härpå stödda, men oberättigade tvivel på betydelsen av lapparnas äldre innehav av norsktillverkade silverföremål. Närmast som en 1960-talets modeforeteelse inom forskningen ter sig Nyléns tanke, att avhandlingen borde tagit sin utgångspunkt i samtidsskiktet bl. a. även ”turistsilvret”. Detta hade dock blivit en annan forskningsuppgift än den förf. ställt sig och med ett vida osäkrare utgångsläge än vad Nylén tror. Hennes slutord, att ”mera stått att vinna på att följa lappsilvrets roll som funktionell enhet i ett socialt system” förefaller i detta sammanhang mest vara en oprövad skrivbordstes. Men Nylén är naturligtvis heller inte någon dogmatisk ”funktionalist”. Hennes egen produktion har en stark historisk förankring och i en slutreplik (*Folk-Liv* 1966) kan hon med rätta hänvisa härtill.

Högst positiv är Nylén i sin anmälan i Rig 1975 av Inga Wintzells *Så var barnen klädda*, ett förtjänstfullt arbete men med ett annat syfte än det närmast ovan omnämnda. Det gäller dock även här ett föga undersökt område, där insamlingen av ett tunnått källmaterial krävt, såsom rec. skri-

ver, både uppfinningsförmåga och energi. Här kan rec. med rätta framhålla värdet av att hela den sociala dräktemiljön behandlas och att framställningen fullföljes in i samtiden.

Att Anna-Maja Nyléns sista rec. i Rig (1976) tillkom under en svår sjukdomsperiod förmärkes förvisso icke. Den gäller Erik Bellanders stora historik över den svenska arméns uniformer. Hon framhåller bokens betydelse för den allmänna dräktforskningen genom de nya möjligheter som här öppnats: man kan bl. a. följa benämningarna på de enskilda dräktplaggen och de förskjutningar som sker i betydelsen och därmed också få ett grepp om det komplicerade samspel som här finns mellan ord och sak och mellan bondekläder, militärdräkt och modedräkt. Som exempel nämnes "pajrock" och "bröstlapp". Sammanfattningsvis säges, att Bellanders bok "ger impulser inte bara på det dräkthistoriska området utan även i ett vidare etnologiskt perspektiv".

Det sistnämnda var inte minst väsentligt för Anna-Maja Nylén. Hon var inte blott dräktforskare utan var starkt engagerad i den etnologiska vetenskapen i hela dess omfattning. Hon vidgade sin akademiska utbildning genom att även avlägga lic.-examen i nordisk etnologi för Sigurd Erixon. 1947 disputerade hon på avhandlingen Folkligt dräktskick i V Vingåker och Österåker. Den etnologiska bredden i avhandlingen uppfattas kanske lättast i den koncentrerade framställning av dess slutkapitel som återges i samlingsverket Folklig dräkt (1974). Slutgiltigt och starkast framträder Nyléns allmänorientering i det förutnämnda verket Hemslöjd.

Med entusiasm anmälde Nylén redan i Rig 1948 Levi Johanssons Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. Kanske fick

hon vid studiet av detta arbete impulser till det fältarbete i byn Bruksvallarna i Tännäs socken i Härjedalen, som hon presenterat i uppsatser i Fataburen 1958 och i Rig 1960, i den senare med det vida perspektiv som anges av rubriken Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält. De nya förutsättningarna har hon skisserat i Svensk landsbygd i omvandling (Rig 1964) och hur det gått i Bruksvallarna skildrade hon i Saga och sed 1975. Från 1961 var Nylén som förste intendent ledare för Nordiska museets Etnologiska undersökning till dess hon 1965 blev föreståndare för den nyorganiserade och sammanslagna dräkt- och textilavdelningen.

Ett ytterligare uttryck för Nyléns allmänt etnologiska intresse var den omsorgsfulla recensionen i Rig 1952 av Åke Campbells Det svenska brödet. Hon framhåller hur förf. här i förhållande till sin tidigare preliminära framställning i ämnet gett det historiska perspektivet huvudvikten. Som kritik framför hon, att förf. begränsat sig till vardagsbrödet och inskränkt sin framställning till allmogen. Hon framhåller, att högtids- och festbröd spelat en stor roll som förmedlare av nya metoder, brödtyper och former de sociala skikten emellan. Men vetebrödet, "den expansiva faktorn i vår brödhushållning under 1800-talet", har inte, anmärker Nylén, fångat förf:s intresse på samma sätt som de äldre företeelserna. Att belysa vetekonsumtionens stegring, fortsätter hon, borde vara av lika stort etnologiskt-historiskt intresse som den tidigare förskjutningen mellan råg och korn. Det sammanfattande omdömet om boken är dock, att det rikt förgrenade samspel av faktorer som bildar ett områdes brödkultur här på ett utomordentligt mångsidigt och inträngande sätt analyserats, varvid viktiga problemställningar framvisats. Nyléns upp-

skattning av Campbells brödforskning har också senare kommit till uttryck i hennes recension i *Rig* 1972 av den av N.-A. Bringéus utgivna boken *Mat och miljö*.

Det vida etnologiska intresset till trots är Anna-Maja Nyléns huvudinsats som fors-

kare och recensent ägnad det folkliga dräkt-skicket. Det skall då till sist såsom en annan form av koncentrerad recensionsverksamhet även nämnas hennes översikt *Svensk dräktforskning i Folklig dräkt*, på tyska även i *Schwedische Volkskunde* (1961).

# Anna-Maja Nyléns tryckta skrifter

Bibliografi utarbetad av Anita Larson

## 1938\*

[Rec. av:] E. Nienholdt, Die deutsche Tracht im Wandel der Jahrhunderte. 1938. I: Rig, s. 239—340.

## 1940

Kurs i svenska folkdräkter för Hembygdens studieförbund. (Tills. med G. Hazelius-Berg.) [Stencil.]

## 1941

Några ord om spetsar. I: Broderier och spetsar. En utställning anordnad av Kalmar husmodersförening SHR och Fredrika Bremerförbundets Kalmarskrets, Rostad 18—28 oktober 1941, s. 13—17. Ill. [Kat.]

Skansens herrgård. I: Studiekamraten, s. 184—186. Ill.

Spets från 1600-talet. I: Fataburen, s. 217—219. Ill.

## 1942

Broderier 1500—1900. (Tills. med G. Hazelius-Berg och E. Strömberg.) vii, 89 s., 32 pl.s. [Nordiska museets utställningskat.]

Hilda Lilienbergs spetssamling. I: Fataburen, s. 196—205. Ill.

[Rec. av:] I. Henschen, Tygtryck i Sverige. 1. Före 1700. 1942. I: Folk-Liv 6 (1942), s. 168—171.

## 1943

Ett eldskärmsbroderi från 1700-talets förra del. I: Fataburen, s. 157—159. Ill.

Två trädgårdsfigurer från Skogaholm. (Tills. med E. André.) I: Fataburen, s. 137—142. Ill.

[Rec. av:] Nordisk kultur 15B: Dräkt. 1941. I: Rig, s. 146—152.

## 1944

Något om det folkliga dräktskicket i Västerbotten. I: Västerbotten, s. 27—43. Ill.

Om broderade textilier och dräkter under vasatiden. I: Konsthistorisk tidskrift, s. 98—100.

\* Inom årtalsgrupperna är uppställningen: 1. Fristående arbeten. 2. Artiklar i böcker, tidskrifter etc. 3. Recensioner.

Alfabetiskt register s. 9.

Register över recensioner s. 11.

## 1945

Folkdräktens Törnrosasaga. I: Beklädnadsfolket, nr 1, s. 8—9. Ill.

Ett kryddhyende från 1600-talet. I: Livrustkammaren, s. 140—148. Ill.

Modedockan — modets despot. I: Beklädnadsfolket, nr 10, s. 20. Ill.

Textil konst i Sverige. I: Beklädnadsfolket, nr 5, s. 7—9. Ill.

Vingåkersdräkten. I: Vingåkersboken. I, s. 227—366. Ill.

## 1946

Förklädet — några dräkthistoriska notiser kring ett intressant plagg. I: Svensk slöjdtidning, nr 2, s. 4—8. Ill.

## 1947

Folkligt dräktskicket i Västra Vingåker och Österåker. [Diss.: Sthlms högsk.] 261 s. Ill. Sthlm: Nordiska museet. (Nordiska museets handlingar. 27. Sörmländska handlingar. 13.)

Dräktskicket. I: Svensk bygd och folkkultur. 2, s. 65—76. Ill.

## 1948

En hedersgåva från staden Venedig. I: Fataburen, s. 131—140. Ill.

Stureskjortorna. Ett stycke svensk kulturhistoria. (6), 60, (8) s. Ill. Göteborg: [Linnefabriken Merkur].

Stureskjortorna. [English summary.] I: Livrustkammaren, s. 217—276. Ill. [Även utg. som separat skrift. 60 s. Ill.]

[Rec. av:] A-S. Bergman-Hals, Joseph Wilhelm Wallander. 1947. I: Rig, s. 42—43.

[Rec. av:] L. Johansson, Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. 1947. I: Rig, s. 88—90.

[Red. för] Meddelanden från Svenska museimannaföreningens Konst- och kulturhistoriska facksektion. [Stencil.]

## 1949

Folkdräkter. Ill. efter dräkter i Nordiska museet av I. Tunander. 143 s., inkl 32 färgpl. Sthlm: Nordiska museet. (Svenskt liv och arbete. 7.)

- Swedish peasant costumes. Transl. by W. Cameron. Illustrations by I. Tunander. 91 s. inkl. 32 färgpl. Sthlm: Nordiska museet.
- [Red. för] Meddelanden från Svenska museimannaföreningens Konst- och kulturhistoriska sektion. [Stencil]
- 1950**
- Broderier från herremans- och borgarhem 1500—1850. 87 s. Ill. Sthlm: Nordiska museet.
- Folkdräkter. I: Svenskt husmoderslexikon. 2, sp. 253—257. Ill.
- Värenddräkter och dräktskicket i Varend. I: Kronobergsboken. Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok, s. 33—49. Ill. [Ingår även i: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson. 1974, s. 225—235. Ill.]
- Älgåskronan. [English summary.] I: Varbergs museums årsbok, s. 7—12. Ill.
- [Rec. av:] T. Gjessing, Gudbrandsdalens folke-drakter. 1949. I: Rig, s. 37—40.
- 1951**
- Förskinnat som bondeplagg. [English summary.] I: Rig, s. 77—89. Ill. [Ingår även i Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson. 1974, s. 113—124. Ill.]
- Smörställe. [English summary.] I: Folk-Liv 14—15 (1950—51), s. 16—30. Ill.
- 1952**
- Brudsmücken. I: Smycken i svensk ägo, s. 127—170. Ill.
- Morgongåva. I: Oss emellan, s. 92—93. Ill.
- [Rec. av:] A. Campbell, Det svenska brödet. 1952. I: Rig, s. 107—110.
- Gammal damast. [Rec. av:] E. Thorman, Utländskt duktyg i damast före år 1800 i svensk ägo. 1951. I: Dagens Nyheter 9.2.
- 1953**
- Folkligt dräktskick i Småland. I: Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund, s. 88—99. Ill.
- Kring dräkt och stil. I: Bransch, nr 3, s. 8—9. Ill.
- Älvrosgården. I: Skansens hus och gårdar, s. 107—124. Ill.
- [Rec. av:] E. Odstedt, Folkdräkter i övre Dalarna. 1953. I: Stockholms-Tidningen 19.9.
- 1954**
- Ekshäradsgården. [Vägledn.] (Tills. med K. Sjöqvist.) [4] s.
- Bruket av folkdräkter i vår tid. I: Svensk bygd och natur, s. 311—319. Ill.
- ”Herrgårn” och bygden. I: Fataburen, s. 23—40. Ill.
- Nordiska museet och folkdräktsrörelsen. I: Hembygden, s. 26.
- Svenska folkdräkter. I: Svenska Dagbladet. Specialnr. utg. på portugisiska för Sydamerika. [Rec. av:] E. Odstedt, Folkdräkter i övre Dalarna. 1953. I: Rig, s. 31—32.
- 1955**
- Bruket av folkdräkter i vår tid. I: Svensk bygd och natur. 2. uppl., s. 330—338. Ill.
- Dräktställ av ny typ på Nordiska museet. I: Svenska museer, nr 4, s. 1—3. Ill.
- Familjealbumet. I: Fataburen, s. 161—178. Ill.
- ”Herrgårn” och bygden. I: En bok om Ekshäradsgården på Skansen, s. 23—40. Ill. [Ingår även i Fataburen 1954, s. 23—40. Ill.]
- [Rec. av:] T. B. Kielland, Norsk billedvev 1550—1800. Bd 1: Vevkunsten hos herreman og borger. 1953. I: Rig, s. 28—31.
- 1956**
- [Rec. av:] G. Hedlund, Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovanjö socken 1750—1850. 1951. I: Rig, s. 85—86.
- 1957**
- Svensk hemslöjd, ny og gammel. [Katalog över en utställning i Kunstindustrimuseet, Köpenhamn.] (Tills. med A. Björnstad och S. Danielson.) 40 s. Ill.
- Brudkrona från Sollerön. I: Dalarnas hembygdsbok, s. 166—167. Ill.
- Permanent utställning av folkdräkter på Nordiska museet. I: Svenska museer, nr 3, s. 9—13. Ill.
- Prov med solskyddsgardinen Sunblind white i Nordiska museet. I: Svenska museer, nr 1, s. 16.
- Provböcker och mönsterböcker berättar om hemslöjd på herrgårdar och i borgarhem. I: Föreningen för svensk hemslöjd. Berättelse över verksamheten under år 1956, s. 15—24. Ill.
- 1958**
- En fjällby. Något om en byundersökning i Härjedalen. I: Fataburen, s. 197—206. Ill.
- Från grannhjälp till serviceyrke. I: Fataburen, s. 195—197. Ill.
- Inlägg [rörande B. Tunander, Bäddsoffan åt eftervärlden, Dagens Nyheter 27.4] I: Dagens Nyheter 29.4.



## 1959

- Textil slöjd i Rättvik. I: Rättvik. 3, 145—169. Ill.  
 Utbildning efter universitetsstudier. I: Svenska museer, nr 1, s. 8—12.

## 1960

- Bygdedräkt rätt — nationaldräkt fel. I: Svensk slöjdtidning, nr 1, s. 1—5, 12. Ill.  
 Fashions. [Osigr.] I: Gazett. [Specialnr. av Industria.], s. 86. Ill.  
 Folkdräkterna och de stora modeepokerna. I: Svensk slöjdtidning, nr 2, s. 8—10. Ill.  
 Förkläde. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 5, sp. 128—129.  
 Hemslöjd och kulturmiljö. I: Föreningen för svensk hemslöjd. Berättelse över verksamheten under år 1959, s. 3—20. Ill.  
 Kjol, livstykke och tröja. I: Svensk slöjdtidning, nr 5/6, s. 2—5. Ill.  
 Linneplagg. I: Svensk slöjdtidning, nr 4, s. 8—10. Ill.  
 Made by hand. I: Kontur. 9, s. 49—53. Ill.  
 Nordisk tradition i estlandssvenska folkdräkter. I: Kustbon, nr 2, s. 2—5. Ill.  
 Nybyggnad i Nordiska museet, planering. I: Svenska museer, nr 2, s. 1—5. Ill.  
 Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält. Om Bruksvallarna i Tännäs. [English summary.] I: Rig, s. 15—24.

## 1961

- Tradition och nutid. [Utökad säruppl. av artikel i Fataburen.] 25 s. Ill. [Sthlm: Nordiska museet.]  
 Dräkttillbehör. I: Svensk slöjdtidning, nr 2, s. 8—12, 15. Ill.  
 Kleidung. I: Schwedische Volkskunde. Festschrift für Sigfrid Svensson, s. 343—367. [Ingår översatt, reviderad och kompletterad i: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson. 1974, s. 7—29. Ill.]  
 Kretongmönster för industrin. I: Fataburen, s. 223—225. Ill.  
 Nordiska museet undersöker brudkronor i svenska kyrkor. I: Rig, s. 130—131. Ill.  
 Om hosor, livrock och livstykke. I: Svensk slöjdtidning, nr 1, s. 3—6. Ill.  
 Skåderätter. I: Julstämning, s. 10—11, 39. Ill.  
 Två buntar tyg. I: Fataburen, s. 221—223. Ill.  
 Tradition och nutid. I: Fataburen, s. 77—100. Ill.

## 1962

- Varför klär vi oss? Kring dräktens roll förr och nu. 144 s. Ill. Västerås: ICA.  
 Ett år i Sverige. Introd. och bildtext till Almqvist & Wiksells väggalmanacka. (Tills. med I. Wintzell.) 4 s., 12 färgpl.  
 Frågor och svar. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 2—4. [Stencil.]  
 Historiskt om vitbroderier. [Inledn. till] E. Svennås, Brodera på vitt, s. 4—12. Ill. 2. uppl. 1964. — 3. uppl. 1967. — 4. uppl. 1969.  
 Huvudbonad. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 7, sp. 149—152  
 Kampen mot skadeinsekter i Nordiska museet. [English summary.] I: Svenska museer, nr 3, s. 11—12.  
 Kring hemslöjdens dag i Gamleby. I: Hemslöjden, nr 4, s. 26. Ill.  
 Specialfråga 210: Luciafirandet. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 5—6. [Stencil.]  
 Svar på ett angrepp. A-M. Nylén bemöter H. Blid. I: Hemslöjden, nr 6, s. 6—7.  
 Vad blev det av mitt bidrag? I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 5—6. [Stencil.]  
 Vid årets slut. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 1. [Stencil.]

## 1963

- Aktuella museifrågor. I: Arkitektur, s. 113—114. Ill.  
 Från forskningsfältet. I: Fataburen, s. 114—145.  
 Historien kring en knapp. I: Stilmodellen, nr 9, s. 24—25. Ill.  
 Hur skall vi fortsätta. [Referat.] I: Rig, s. 62—63.  
 Inventering av broderier i Delsbo socken. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 4—5 [Stencil.]  
 Skansen inte bara för Stockholmare. I: Stockholms-Tidningen 13.5.  
 Specialfrågelista 24: Mors och fars dag. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 20. [Stencil.]  
 Svenska landsbygd i omvandling. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 1—2. [Stencil.]  
 Textila skatter inventerade i det rika Delsbo. I: Hemslöjden, nr 5, s. 4—6. Ill.

- Till trasmattans historia. I: Mönsterblad. Utg. av Föreningen för svensk hemslöjd. Kartong 15: Trasmattor, s. 6—7.
- Traditionsforskning i adels- och herrgårdsmiljö. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 3. [Stencil.]
- Traditionsforskning rörande högtidsseder. I: *Arte et marte*, s. 26—30. Ill.
- Våra brödtraditioner. I: *Älghults-krönika*, s. 41—51. Ill.
- 1964**
- Fältarbetet 1964. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 13—14. [Stencil.]
- Historie du costume suédois à travers les âges. I: *Suède d'aujourd'hui*. Revue bimestrielle, nr 2, s. 34—39. Ill.
- Om "man" och strukturförändringen. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 1—3. [Stencil.]
- Svensk landsbygd i omvandling. [English summary.] I: *Fataburen*, s. 175—189. Ill.
- Svensk landsbygd i omvandling. [English summary.] I: *Rig*, s. 1—9.
- Volkskundliche Innovationsforschung in Schweden. I: 4. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der deutschen Volkskunde in Bonn vom 28. bis 30. April 1964, s. 22—28. Diskussion, s. 28—32. [Stencil.]
- Vår förhoppning för 1965. I: Meddelanden från Etnologiska undersökningen [vid Nordiska museet], s. 14. [Stencil.]
- [Inledn. till] S. Johansson, *Knyppling*, s. 7—12. Ill. — 2. uppl. 1964. — 3. uppl. 1965. — 4. uppl. 1970.
- [Rec. av:] Ph. Fjellström, *Lapskt silver*. 1962. I: *Folk-Liv* 26—27 (1962—63), s. 116—119.
- 1965**
- Från bybo till industriarbetare. [English summary.] I: *Fataburen*, s. 123—127. Ill.
- Kakbaket genom tiderna. I: *Nya sju sorters kakor*. 48. uppl., s. 9—11. — 49. uppl. 1966. — 50. uppl. 1967. — 51. uppl. 1969. 52. uppl. 1971. — 53. uppl. 1972. — 54. uppl. 1973. — 55. uppl. 1974.
- „Kulturfixierung“ und „Innovation“. (Tills. med W. Hävernick.) I: *Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde*. 9, s. 7—22.
- Om riktlinjer för insamling av kulturinventarier från senare tid. I: *Skandinavisk museumsförbund. Mötet i Bergen* 17. — 21. juni 1963, s. 44—47.
- Spetsknyppling, Gagnef. I: *Dalarnas hembygdsbok*, s. 136—137. Ill.
- 1966**
- Från bygemenskap till industrisamhälle. I: *LKAB-tidningen*, nr 4, s. 4—6. Ill.
- Svensk slöjd. [Red. tills. med I. Wintzell.] [Utst. arrang. av] Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund sommaren 1966. 26 s. Ill. [Nordiska museets utställningskat.]
- 1967**
- Blåblusen och andra blusar. [English summary.] I: *Fataburen*, s. 107—124. Ill.
- Dockor genom tiderna. I: L. Lindström, *Docklek*, s. 5—19. Ill.
- Dräktdocka från Karl IX:s tid. [English summary.] I: *Livrustkammaren*, s. 1—24. Ill.
- Lapskt silver än en gång. [Svar t. Ph. Fjellström.] I: *Folk-Liv* 30 (1966), s. 63—64.
- 1968**
- Beklädnadsindustrin och modet. [English summary.] I: *Fataburen*, s. 29—50. Ill.
- 1969**
- Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut. 421 s. 12 pl.-bl. Ill. Lund: Ohlsons förlag. — 2. uppl. 1970. Med studiehandleddning av G. Ingers. 30 s. Ill. 1971. — 3. uppl. 1972. — 4. uppl. 1975. — Engelsk uppl. 1977.
- Hemslöjdsföreningarnas arkiv. I: *Hemslöjden*, nr 2, s. 29—30.
- Ordnar och kunskapsbehov. I: *Konstrevyn*, s. 64—65.
- 1970**
- Att knyppla. I: *Hemslöjden*, nr 3, s. 34—35. Ill.
- Elisabeth Strömberg. [Minnesord.] I: *Fataburen*, s. 207—208. Ill.
- Hemslöjden som produktionsfaktor. I: *Nyttoslöjd och konsthantverk kring Kalmarsund*. En historik över Södra Kalmar läns hemslöjdsförening, s. 7—19. Ill.
- Hemslöjdsrörelsen i dagens samhälle. I: *Tidskrift för yrkesutbildning*, Yrbi, nr 2, s. 46—50.
- Investigation of a village in Norrbotten 1963—64. I: *The possibilities of charting modern life*. Wenner-Gren Symposium. Vol. 13, s. 53—56.
- Målet är att förverkliga en idé! I: *Hemslöjden*, nr 1, s. 23—26.

- [Rec. av:] W. Söderbaum, Leksandsdräktens utveckling under tvåhundra år 1750—1950. 1967. I: Rtg, s. 29—30.
- 1971**
- Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar. 184 s. Ill. Sthlm: Nordiska museet. (Nordiska museets handlingar. 77.) — 2. uppl. 1972.
- Krusiduller. (Tills. med I. Wintzell.) 16 s. Ill. [Nordiska museets utställningskat.]
- Kulturpolitiska synpunkter på hemslöjden för Östergötlands läns landstings utredning om hemslöjdsverksamheten i Östergötland. 15 bl. [Stencil.]
- Det är inte bara affärer det gäller! I: Hemslöjden, nr 4, s. 10.
- Från trolovning till vigsel. I: Hertha, nr 3, s. 9—13, 21. Ill.
- Hemslöjdsrörelsen har ekonomisk, kulturell och social betydelse. I: Hemslöjden, nr 3, s. 2—9.
- Kläder. I: Arbetet och redskap. Utg. av N.-A. Bringéus, s. 207—230. Ill. — 2. uppl. 1973.
- 1972**
- Folkdräkter. I: Vi, nr 50/51, Vi-extra. Ill.
- Hedvig Ulfsparrs textilsamling och Gävleborgs län. I: Hemslöjden, nr 2, s. 2—5. Ill.
- Nordiska museet — kulturhistoriskt centralmuseum med utgångspunkt från Hedvig Ulfsparrs textilsamling. [English summary.] I: Fataburen, s. 235—250. Ill.
- [Rec. av:] Mat och miljö. Utg. av N.-A. Bringéus. 1970. I: Rtg, s. 101—102.
- [Rec. av:] A. Noss, Johannes Flintoes draktkavaller. 1970. I: Rtg, s. 102.
- 1973**
- Kring Värmlands folkliga dräktklick. I: Värmland förr och nu, s. 9—38. Ill.
- Sambandet mellan inventering och undervisning. I: Hemslöjden, nr 6, s. 4.
- [Rec. av:] M. Hald, Primitive shoes. 1972. I: Ethnologia Scandinavica, s. 213—215.
- 1974**
- [Förord till:] Sameforskning i dag och i morgon. Rapport från symposium rörande den samiska kulturen 19—20 november 1973 i Nordiska museet. [Offset.]
- Broderitraditionen i Delsbo och dess bakgrund. I: M. Brodén, Delsbosöm, s. 39—44. Ill.
- Dräktkonservatism i V. Vingåker och Österåker. I: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson, s. 155—168. Ill.
- Folkdräkterna och folkdräktsrörelsen. I: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson, s. 236—254. Ill.
- Förskinnat som bondeplagg. I: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson, s. 113—124. Ill. [Tidigare publ. i: Rtg, 34 (1951), s. 77—89.]
- Svensk dräktforskning — en översikt. I: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson, s. 11—29.
- Värenddräkten och dräktkicket i Varend. I: Folklig dräkt. Utg. av S. Svensson, s. 225—235. Ill. [Tidigare publ. i: Kronobergsboken, Hylltén-Cavalliusföreningens årsbok. 1950, s. 33—49. Ill.]
- 1975**
- Som man är klädd blir man hädd. 66 s. Ill. Sthlm: Institutet för folklivsforskning. [Skrifter.] [Ingår som kap. i: Varför klär vi oss? 1962.]
- Bruksvallarna i Härjedalen. En fjällby möter nutiden. Meddelande från en av Nordiska museets fältforskningsstationer. I: Saga och sed, s. 57—75. Ill.
- Hemslöjdsrörelsen och utbildningen. I: Hemslöjden, nr 4, s. 1.
- [Rec. av:] G. Ingers, Gästgivaröttrarna i Everlöf. I: Hemslöjden, nr 3, s. 8.
- [Rec. av:] I. Wintzell, Så var barnen klädda. I: Rtg, s. 21—22.
- 1976**
- Ett standardverk om svensk uniformshistoria. [Rec. av:] E. Bellander, Dräkt och uniform. 1973. I: Rtg, s. 19—21.

### Alfabetiskt register

Aktuella museifrågor. 1963.

Att knyppla. 1970.

Beklädnadsindustrin och modet. 1968.

Blåblusen och andra blusar. 1967.

Broderier från herremans- och borgarhem. 1950.

Broderier 1500—1900. 1942.

Broderitraditioner i Delsbo och dess bakgrund. 1974.

Brudkrona från Sollerön. 1957.

Brudsmücken. 1952.

- Bruket av folkdräkter i vår tid. 1954. 1955.  
 Bruksvallarna i Härjedalen. 1975.  
 Bygdedräkt rätt — nationaldräkt fel. 1960.
- Det är inte bara affärer det gäller! 1971.  
 Dockor genom tiderna. 1967.  
 Dräktdocka från Karl IX:s tid. 1967.  
 Dräktkonservatismen i V. Vingåker och Österåker. 1974.  
 Dräktskicket. 1947.  
 Dräktsäll av ny typ på Nordiska museet. 1955.  
 Dräktillbehör. 1961.
- Ekshäradsgården. 1954.  
 Ett eldskärmsbroderi från 1700-talets förra del. 1943.  
 Elisabeth Strömberg. [Minnesord.] 1970.
- Familjealbumet. 1955.  
 Fashions. 1960.  
 En fjällby. . . . 1958.  
 Folkdräktens Törnrosasaga. 1945.  
 Folkdräkter. 1950. 1972.  
 Folkdräkter. Illustr. efter dräkter i Nordiska museet . . . 1949.  
 Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar. 1971. 1972.  
 Folkdräkterna och de stora modeepokerna. 1960.  
 Folkdräkterna och folkdräktsrörelsen. 1974.  
 Folkligt dräktskick i Småland. 1953.  
 Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker. 1947.  
 Frågor och svar. 1962.  
 Från bybo till industriarbetare. 1965.  
 Från bygemenskap till industrisamhälle. 1966.  
 Från forskningsfältet. 1963.  
 Från grannhjälp till serviceyrke. 1958.  
 Från trolovning till vigsel. 1971.  
 Fältarbetet 1964. 1964.  
 Förkläde. 1960.  
 Förklädet — . . . 1946.  
 Förord. [Sameforskning i dag och i morgon.] 1974.  
 Förskinnat som bondeplagg. 1951. 1974.  
 En hedersgåva från staden Venedig. 1948.
- Hedvig Ulfsparrs textilsamling och Gävleborgs län. 1972.  
 Hemslöjd. 1969.  
 Hemslöjd och kulturmiljö. 1960.  
 Hemslöjden som produktionsfaktor. 1970.  
 Hemslöjdsföreningarnas arkiv. 1969.
- Hemslöjdsrörelsen har ekonomisk, kulturell och social betydelse. 1971.  
 Hemslöjdsrörelsen i dagens samhälle. 1970.  
 Hemslöjdsrörelsen och utbildningen. 1975.  
 ”Herrgårn” och bygden. 1954. 1955.  
 Hilda Lilienbergs spetsksamling. 1942.  
 Histoire du costume suédois à travers les âges. 1964.  
 Historien kring en knapp. 1963.  
 Historiskt om vitbroderier. 1962.  
 Hur skall vi fortsätta? 1963.  
 Huvudbonad. 1962.
- [Inledning till] S. Johansson: Knyppling. 1964.  
 Inlägg . . . 1958.  
 Inventering av broderier i Delsbo socken. 1963.  
 Investigation of a village in Norrbotten 1963—64. 1970.
- Kakkaket genom tiderna. 1965.  
 Kampen mot skadeinsekter i Nordiska museet. 1962.  
 Kjol, livstykke och tröja. 1960.  
 Kleidung. 1961.  
 Kläder. 1971.  
 Kretongmönster för industrin. 1961.  
 Kring dräkt och stil. 1953.  
 Kring hemslöjdens dag i Gamleby. 1962.  
 Kring Värmlands folkliga dräktskick. 1973.  
 Krusiduller. 1971.  
 Ett kryddhyende från 1600-talet. 1945.  
 „Kulturfixiering” und „Innovation”. 1965.  
 Kulturpolitiska synpunkter på hemslöjden . . . 1971.  
 Kurs i svenska folkdräkter . . . 1940.
- Lapskt silver än en gång. 1967.  
 Linneplagg. 1960.
- Made by hand. 1960.  
 Modedockan — modets despot. 1945.  
 Morgongåva. 1952.  
 Målet är att förverkliga en idé! 1970.
- Nordisk tradition i estlandssvenska folkdräkter. 1960.  
 Nordiska museet — kulturhistoriskt centralmuseum . . . 1972.  
 Nordiska museet och folkdräktsrörelsen. 1954.  
 Nordiska museet undersöker brudkronor i svenska kyrkor. 1961.

- Nybyggnad i Nordiska museet, planering. 1960.  
 Något om det folkliga dräktskicket i Västerbotten. 1944.  
 Några ord om spetsar. 1941.
- Om broderade textilier och dräkter under vasatiden. 1944.  
 Om hosor, livrock och livstykke. 1961.  
 Om "man" och strukturförändringen. 1964.  
 Om riktlinjer för insamling av kulturinventarier . . . 1965.  
 Ordnar och kunskapsbehov. 1969.
- Permanent utställning av folkdräkter på Nordiska museet. 1957.  
 Prov med solskyddsgardinen Sunblind white i Nordiska museet. 1957.  
 Provböcker och mönsterböcker berättar om hemslöjd .... 1957.
- Recensioner (se särskild förteckning i slutet).  
 Redaktör för Meddelanden från Svenska museimannaföreningens Konst- och kulturhistoriska facksektion. 1948. 1949.
- Sambandet mellan inventering och undervisning. 1973.  
 Skansen inte bara för Stockholmare. 1963.  
 Skansens herrgård. 1941.  
 Skåderätter. 1961.  
 Smörställ. 1. 1951.  
 Som man är klädd blir man hädd. 1975.  
 Specialfråga 210: Luciafirandet. 1962.  
 Specialfrågelista 24: Mors och fars dag. 1963.  
 Spets från 1600-talet. 1941.  
 Spetsknyppling, Gagnef. 1965.  
 Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält. . . . 1960.  
 Stureskjortorna. 1948.  
 Svar på ett angrepp. 1962.  
 Swedish peasant costumes. 1949.  
 Svensk dräktforskning — en översikt. 1974.  
 Svensk hemslöjd, ny og gammel. 1957.  
 Svensk landsbygd i omvandling. 1963. 1964.  
 Svensk slöjd 1966. 1966.  
 Svenska folkdräkter. 1954.
- Tradition och nutid. 1961.  
 Textil konst i Sverige. 1945.  
 Textil slöjd i Rättvik. 1959.  
 Till trasmattans historia. 1963.  
 Textila skatter inventerade i det rika Delsbo.
- Traditionsforskning rörande högtidsseder. 1963.  
 Traditionsforskning i adels- och herrgårdsmiljö. Två buntar tyg. 1961.  
 Två trädgårdsfigurer från Skogaholm. 1943.
- Utbildning efter universitetsstudier. 1959.
- Vad blev det av mitt bidrag? 1962.  
 Varför klär vi oss. 1962.  
 Vid årets slut. 1962.  
 Vingåkersdräkten. 1945.  
 Volkskundliche Innovationsforschung in Schweden. 1964.  
 Vår förhoppning för 1965. 1964.  
 Våra brödtraditioner. 1963.  
 Värendsdräkten och dräktskicket i Varend. 1950. 1974.
- Ett år i Sverige. 1962.
- Älvrosgården. 1953.  
 Älgåskronan. 1950.
- Recensioner:*  
*E. Bellander:* Dräkt och uniform. 1976.  
*A.-S. Bergman-Hals:* Joseph Wilhelm Wallander. 1948.  
*Å. Campbell:* Det svenska brödet. 1952.  
*Ph. Fjellström:* Lapskt silver. 1964. 1967.  
*T. Gjessing:* Gudbrandsdalens folkedrakter. 1949.  
*M. Hald:* Primitive shoes. 1973.  
*G. Hedlund:* Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken . . . 1956.  
*I. Henschen:* Tygtryck i Sverige. 1. 1942.  
*G. Ingers:* Gästgivardöttrarna i Everlöf. 1975.  
*L. Johansson:* Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. 1948.  
*T.B. Kielland:* Norsk billedvev 1550—1800. 1955.  
 Mat och miljö. . . . 1972.  
*E. Nienholdt:* Die deutsche Tracht im Wandel . . . 1938.  
 Nordisk kultur 15 B: Dräkt. 1943.  
*A. Noss:* Johannes Flintoes draktakvareller. 1972.  
*E. Odstedt:* Folkdräkter i övre Dalarna. 1953. 1954.  
*W. Söderbaum:* Leksandsdräktens utveckling . . . 1970.  
*E. Thorman:* Utländskt duktyg i damast före år 1800 . . . 1952.  
*I. Wintzell:* Så var barnen klädda. 1975.

# STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

## ”Säkert daterade” timmerbyggnader i Härjedalen

Förslag till en forskningsuppgift

Av Jan Raihle

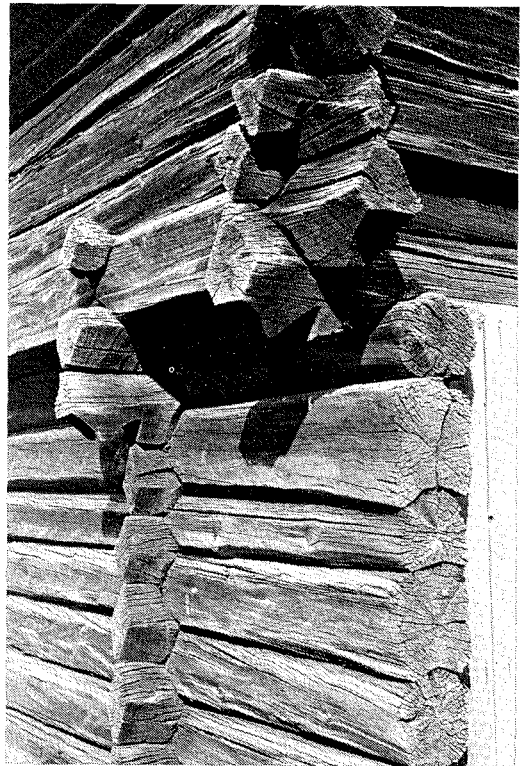
Vid Jämtlands läns museums byggnadsinventering av landskapet Härjedalen 1975 framkom en ovanlig mängd s. k. säkert daterade hus. (Ett motsvarande material föreligger även för landskapet Jämtland). 148 byggnader registrerades med årtal från år 1516 till 1850. Självfallet inventerades även ett stort antal daterade hus yngre än 1850, men dessa är av mindre intresse i en första fördjupad fältarbetsetapp. Generellt kan sägas att knuttimringstekniken i Härjedalen degenererat under 1800-talets tre första decennier. Den gamla hantverksmässiga skickligheten synes helt ha försvunnit kring 1850. Endast i enstaka fall påträffades efter 1850 retarderade former av den äldre knuttimringstekniken.

Vid studiet av den äldre timmerbyggnadskonsten är det nödvändigt att utgå från ”säkert daterade” hus för att söka upprätta en kronologi som möjliggör tidsbestämning av odaterade byggnader. (I detta sammanhang bör också framhållas vikten av att snarast få till stånd en dendrokronologisk serie för Jämtlands län.)

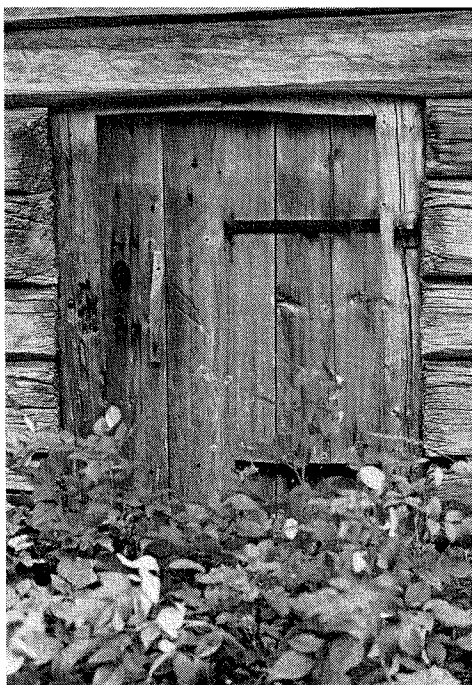
I en del av fallen har timmermannen eller ägaren vid färdigställandet av ett hus skurit in årtalet, vanligen över dörren men stundom också i kroppåsen eller på annan plats. Ibland ristades även ägarens initialer in och i vissa fall angavs också dag och månad när byggnaden stod helt färdig. Då det även förekommer inristningar som är yngre än tidpunkten för husets uppförande, och det inte är ovanligt att en timmerbyggnad delvis består av delar från äldre eller yngre hus, är det självfallet nödvändigt att kritiskt granska varje s. k. säkert daterat hus.

Undersökningar i syfte att klarlägga knuttypernas utveckling, då främst i Dalarna, har publicerats av Gerda Boëthius, Sigurd Erixon och Olle Homman. För att sådana undersökningar ska vara meningsfulla är det emellertid nödvändigt att ha tillgång till ett så stort källmaterial som möjligt. Studierna bör lämpligen bedrivas byvis,

sockenvis och landskapsvis för att lokala variationer och retarderingar ska uppmärksammas. Vidare måste varje byggnadstyp studeras var för sig — en lada har t. ex. aldrig timrats på samma sätt som ett härbre.



Jämtlands läns museum har bedrivit omfattande byggnadsinventeringar sedan 1971. Ungefär 300 äldre timmerbyggnader i länet är försedda med sannolikt ursprungliga inskriptioner. Det är angeläget att i första hand dessa byggnader blir föremål för fördjupade fältundersökningar. Detalj (skulle/svale) av knuttimring på härbre i byn Remmen, Älvros socken, Härjedalen. Foto Jan Raihle, Jämtlands läns museum.



Ett studium av konstruktionen och utseendet på gåtarna, som ofta är timmerbyggnadens enda fasta vertikala delar, är av lika stor vikt som ett studium av knuttimringstekniken. Detalj av gåtkonstruktion som i det närmaste är i ett stycke. Härbre, Lillhärjedals kyrkby, Härjedalen. Foto Jan Raihle, Jämtlands läns museum.

Ett fåtal byggnader av mera påkostad art har dekorativa detaljer, huggna, ristade eller skurna, av så klar stilkaraktär att de kan placeras i sitt konsthistoriska sammanhang. Särskilt dörrpartiet fick sådan utsmyckning, och där finns även andra daterbara detaljer som lås, beslag och gångjärn.

Det säkraste sättet för tidsbestämning är emellertid studium av byggnadens konstruktion. Knuten, se bild, är timmerhusets viktigaste del. På dess effektivitet beror husets styrka, och det är den som ger byggnaden spänstighet, balans och konstruktiv klarhet. I sin enklaste form bildas en knut av två vinkelrätt mot varandra lagda stockar, som inpassas i varandra så att översidan förses med en skåra, i vilken den andra stocken vilar. Knutarnas konstruktion och timmerbehandlingen har genomgått en ständig utveckling, varför det torde vara möjligt att efter noggranna studier upprätta en kronologi av knuttimringstekniken i Härjedalen och Jämtland.

Vid sidan av knuten är dörrpartiet, se bilder, timmerbyggnadens viktigaste konstruktiva del. På dörrposternas eller gåtarnas förbindelse med väggen har i regel ett omsorgsfullt arbete nedlagts, varvid frågan ofta lösts på olika sätt. Gåtarna sitter intappade i djupa nåtar i tröskelstocken och bjälken, som bildar dörröppningens övre ram. De är således intimrade i byggnaden och är ofta husets enda fasta vertikala lemmar. Gåtarna är därför att betrakta som en timmerform och har från början bestått av två stockar, som tillyxats så att de passade in i nåtarna i över- och underliggande bjälkar. Ett studium av gåtarnas konstruktion och utseende är av lika stor vikt som ett studium av knuttimringstekniken. Andra detaljer som kan möjliggöra datering av timmerbyggnader är proportioner, ljusgluggar, fönster, underreden och takkonstruktioner.

Den nedan återgivna förteckningen över ”säkert daterade” timmerbyggnader i Härjedalen domineras av härbren och loftbodar, som tillhör de byggnadstyper som timrats mest omsorgsfullt



Ursprungliga lås, beslag och gångjärn tillhör de byggnadsdetaljer som i många fall är daterbara. Dörr till timrad bod i byn Äggen, Svegs socken, Härjedalen. Foto Jan Raihle, Jämtlands läns museum.

och inte förnyats i den utsträckning som t. ex. boningshusen. Bl. a. på grund av den överhängande risken att byggnaderna flyttas och byggs om till fritidshus, är det angeläget att de så snart som möjligt blir föremål för fördjupade fältstudier. För närvarande föreligger inget ekonomiskt stöd för en sådan fältundersökning, men Jämtlands läns museum i Östersund tar tacksamt emot intresseanmälningar för forskningsuppgiften. Uppgiften är lämplig såväl för 3- och 4-betygsstuderande som för doktorander.

*Daterade hus i Härjedalen (1516—1850)*

- 1516 lada, Herrö 12: 14, Sveg  
 1634 härbre, Överhogdal 11: 9, Överhogdal  
 1650 eldhus, Olvallen, Tännäs  
 1654 härbre, Kyrkbyn 24: 1, Lillhärdal  
 1656 loftbod, Odlingdal 2: 2, Lillhärdal  
 1660 mjölkbod, Mölingdalsvallen, Lillhärdal  
 1665 härbre, Kyrkbyn 2: 17, Älvros  
 1669 loftbod/portlider, Kyrkbyn 35: 2, Lillhärdal  
 1670 härbre, Överhogdal 20: 2, Överhogdal  
 1675 härbre, Kyrkbyn 1: 3, Vemdalen  
 1676 loftbod/portlider, Hållberg 4: 1, Lillhärdal  
 1680 loftbod/portlider, Kyrkbyn 14: 18, Vemdalen  
 1681 kornlada, Kyrkbyn 50: 1, Lillhärdal  
 1691 härbre, Asen 5: 3, Lillhärdal  
 1691 härbre, Kyrkbyn 73: 1, Vemdalen  
 1694 fäbodstuga, Ruvallen, Tännäs  
 1698 lada, Kölsvallen, Lillhärdal  
 1705 härbre, Raspvallen, Lillhärdal  
 1708 härbre, Sunnanå 7: 3, Lillhärdal  
 1723 bod/portlider, Asen 6: 7, Lillhärdal  
 1723 stall, Överberg 15: 28 (Remmet), Sveg  
 1730 kornlada, Kyrkbyn 23: 12, Älvros  
 1730 härbre, Funäsdalen 7: 1, Tännäs  
 1731 härbre, Överberg 23: 4, Sveg  
 1732 lada, Asen 6: 7, Lillhärdal  
 1733 loftbod, Herrö 12:12, Sveg  
 1733 mjölkbod, Sandåsvallen, Tännäs  
 1734 bastu, Duvberg 3: 7, Sveg  
 1736 härbre, Ytterberg 54: 1, Sveg  
 1736 härbre, Överberg 42: 1, Sveg  
 1737 boningshus, Kyrkbyn 7: 7, Lillhärdal  
 1738 foderbod, Överberg 15: 28 (Remmet), Sveg  
 1739 lada, Rismyr 3: 8, Älvros  
 1740 stall, Kyrkbyn 7: 2, Älvros  
 1740 lada, Medskogen, 1: 22, Hede  
 1742 lada, Asen 6: 7, Lillhärdal  
 1745 lada, Kyrkbyn 35: 3, Lillhärdal  
 1747 härbre, Kyrkbyn 37: 5, Vemdalen  
 1748 bryggstuga, Överberg 39: 6, Sveg  
 1750 boningshus, Viken 7: 11, Hede  
 1750 loftbod, Lofsöden 5: 4, Linsell  
 1751 härbre, Kyrkbyn 10: 6, Vemdalen  
 1753 härbre, Överhogdal, fast nr ?  
 1753 härbre, Kyrkbyn 13: 14, Hede  
 1753 härbre, Kyrkbyn 23: 12, Älvros  
 1754 loftbod, Kyrkbyn 14: 16, Vemdalen  
 1754 bastu, Herrö fast. nr. ?, Sveg  
 1756 loftbod/portlider, Kyrkbyn 24: 6, Vemdalen  
 1758 lada, Mölingdalsvallen, Lillhärdal  
 1761 lada, Rismyr 4: 7, Älvros  
 1763 loftbod/portlider, Ytterberg 22: 2, Sveg  
 1765 loftbod/portlider, Remmen 11: 12, Älvros  
 1767 loftbod, Risbrunn 1: 3, Sveg  
 1767 boningshus, Risbrunn 2: 6, Sveg  
 1767 loftbod/bod, Funäsdalen 16: 47, Tännäs  
 1767 härbre, Rönnvassla (fäbod), Lillhärdal  
 1768 kornlada, Kyrkbyn 43: 9, Vemdalen  
 1768 härbre, Herrö 20: 1, Sveg  
 1769 härbre, Rismyr 4: 7, Älvros  
 1769 härbre, Överberg 15: 12 (Remmet), Sveg  
 1770 loftbod/portlider, Duvberg 1: 5, Sveg  
 1770 loftbod, Kyrkbyn 38: 13, Lillhärdal  
 1772 loftbod, Kyrkbyn 50: 1, Lillhärdal  
 1773 loftbod/portlider, Kyrkbyn 45: 2, Lillhärdal  
 1774 bastu, Byn 4: 8, Sveg  
 1777 sommarstuga, Hån 12: 6, Vemdalen  
 1777 loftbod/portlider, Knätten 2: 3, Sveg  
 1778 loftbod/portlider, Kyrkbyn 23: 12, Älvros  
 1779 härbre, Risbrunn 3: 3, Sveg  
 1779 loftbod/portlider, Ytterberg 28: 22, Sveg  
 1779 härbre, Remmen 16: 1, Älvros  
 1781 loftbod, Linsell 15: ?, "Jo-Påls", Linsell  
 1782 loftbod, Bynoret (Byvallen), Sveg  
 1784 härbre, Hållberg 2: 1, Lillhärdal  
 1784 loftbod, Kyrkbyn 77: 1, Hede  
 1785 loftbod/portlider, Kyrkbyn 33: 3, Älvros  
 1785 härbre, Byvallen 1: 2 (Siksjön), Sveg  
 1786 eldhus, Sandåsvallen, Tännäs  
 1789 boningshus/bod, Ytterberg 4: 20, Sveg  
 1789 lada, Högen 5: 1, Lillhärdal  
 1792 härbre, Kyrbyn 1: 2 B, Lillhärdal  
 1792 härbre, Tväråvallen, Vemdalen  
 1793 härbre, Härjesjön 1: 4, Lillhärdal  
 1793 loftbod/portlider, Överberg 1: 2, Sveg  
 1793 loge, Herrö 1: 19, Sveg  
 1794 härbre, Rismyr 5: 3, Älvros  
 1794 loftbod/portlider, Kyrkbyn 18: 9, Vemdalen  
 1796 loftbod/portlider, Byvallen, "Salmen", Sveg  
 1798 boningshus, Östansjö 7: 11, Lillhärdal  
 1799 loge/stall, Lillhärjävallen, Lillhärdal  
 1800 härbre, Överhogdal 8: 1, Överhogdal  
 1801 gethus, Duvberg 8:1, Sveg  
 1801 eldhus, Kyrkbyn 6: 3, Lillhärdal  
 1802 härbre, Viken 5: 17, Hede  
 1802 stall, Blekberg 1: 1, Lillhärdal  
 1802 dass, Lillhärjävallen, Lillhärdal  
 1802 härbre, Lillhärjävallen, Lillhärdal  
 1802 eldhus, Ruvallen, Tännäs  
 1803 eldhus, Håståsvallen, Lillhärdal  
 1806 loftbod, Siksjön 1: 2, Sveg  
 1806 härbre, Viken 22: 1, Hede  
 1807 boningshus, Kolsätt 12: 2, Älvros  
 1807 boningshus, Kyrkbyn 6: 5, Älvros  
 1813 boningshus, Sunnanå 5: 2, Lillhärdal  
 1814 loge, Orrmo 11: 12, Lillhärdal  
 1819 lada, Rismyr 4: 7, Älvros  
 1821 boningshus, Kyrkbyn 7: 2, Älvros  
 1822 loftbod/portlider, Mosätt 4: 2, Sveg  
 1823 boningshus, Ytterberg 28: 22, Sveg  
 1823 härbre, Härjesjön 2: 2, Lillhärdal



1826	eldhus, Kyrkbyn 37: 11, Lillhärdal	1836	mjölkbod/källare, Raspvallen, Lillhärdal
1827	ladugård, Östberget 19: 3, Linsell	1837	loftbod, Herrö 12:14, Sveg
1827	boningshus/bod, Ytterberg 16: 4, Sveg	1837	bryggstuga/bod, Hällberg 1: 2, Lillhärdal
1828	lada, LövnäsvalLEN, Lillhärdal	1839	härbre, Kolsätt 5: 4, Älvros
1828	mjölkbod/källare, Lillhärjåvallen, Lillhärdal	1840	kornlada, Överberg 45: 1, Sveg
1829	härbre, Remmet 1: 2, Sveg	1841	bryggstuga/bod, Byvallen 3: 2, Sveg
1829	härbre, Duvberg 8: 1, Sveg	1842	boningshus, Herrö 8: 11, Sveg
1830	härbre, Överberg 30: 1, Sveg	1842	loge, Kolsätt 17: 1, Älvros
1830	boningshus, Kolsätt 18: 1, Älvros	1842	härbre, Kölsvallen, Lillhärdal
1830	härbre, Rismyr 2: 4, Älvros	1844	stall/bod/källare, Byvallen 3: 2, Sveg
1831	kornlada, Kyrkbyn 21: 7, Älvros	1844	bastu, Remmet 1: 2, Sveg
1831	mjölkbod, Storkläppvallen, Tännäs	1844	härbre, NäsvalLEN, Vemdalen
1832	härbre, Duvberg 1: 5, Sveg	1845	härbre, Kolsätt, Älvros
1833	boningshus, Duvberg 1: 5, Sveg	1846	kornlada, Långå 19: 3, Hede
1833	loftbod/portlider/bod, Knätten 1: 7, Sveg	1848	stall/drängstuga, Messlingen 1: 6, Tännäs
1833	boningshus, Kyrkbyn 19: 7, Lillhärdal	1849	fäbodstuga, NäsvalLEN, Vemdalen
1833	fäbodstuga, Raspvallen, Lillhärdal	1850	härbre, Kyrkbyn 26: 9, Älvros
1835	kornlada, Rismyr 1: 2, Älvros		
1835	kokhus, FrubacksvalLEN, Hede		
1835	lada, Strandasmyr (fäbod), Lillhärdal		
1836	fäbodstuga, Överberg 15: 28 (Remmet), Sveg		

(Förteckningen omfattar inte flyttade byggnader på hembygdsgräddar)

## Zusammenfassung

### „Sicher datierte” Holzbauten in der Provinz Härjedalen, Schweden

#### Vorschlag zu einer Forschungsaufgabe

Bei einer Inventarisierung von Gebäuden in der Provinz im Jahre 1975 konnte man nicht weniger als 148 Baulichkeiten registrieren, die Jahreszahlen zwischen 1516 und 1850 trugen; von diesen wird hier ein konzentriertes Verzeichnis vorgelegt. Die Ecken, Abb. 1, sind der wichtigste Teil des Blockhauses, daneben ist auch die Türpartie, Abb. 2 und 3, von Bedeutung. Ein Studium der Konstruktion und der äusseren Erscheinungsform dieser Bauteile ist die sicherste Methode zu einer Zeit-

bestimmung; die datierten Häuser ermöglichen hierbei eine feste Chronologie. Vorherrschend in dem Verzeichnis sind Speicherbauten, es sind dies die Gebäudetypen, die am sorgfältigsten gezimmert und nicht in dem Umfang erneuert wurden, wie z. B. die Wohnhäuser. Andere Einzelheiten, welche eine Datierung ermöglichen, sind Proportionen, Lichtöffnungen, Fenster, Unterbauten und Dachkonstruktionen.

# ”Klok gubbe” i Uppland 1683

## Ett rättshistoriskt gränsfall?

Av Ilmar Arens

Ännu i början av 1600-talet bedömdes i Sverige enligt äldre kanoniska rättsprinciper svart och vit magi nästan lika hårt, eftersom båda här fortfarande betraktades som trolldom, trots att man på kontinenten redan under 1400-talets början börjat särskilja dessa olika arter av magi efter deras syften: att åstadkomma något ont eller något gott.<sup>1</sup>

Såsom ett karakteristiskt exempel från en tid, när brottsligheten av vit magi, där alltså avsikten blott varit att hjälpa, började dras i tvivelsmål, skall här återges ett av författaren nyligen upptäckt fall från 1683 från Knutby socken, Närke-herads härad i Uppland. Det gäller en vad som senare brukat kallas ”klok gubbe” vid namn Johan Ericsson från Svartdalen. Denne har tydligen i vida kretsar varit känd för en mångsidig ”trollkunnighet”, som lockade till sig hjälpsökande icke enbart från närmaste landsbygd utan också från det omkring 7 mil därifrån belägna Stockholm.

Det ifrågasvarande häradstingsprotokollet, bevarat i Riksarkivet i Stockholm,<sup>2</sup> har följande lydelse:

”Anno 1683: dhen 5. 6. Octobris höltz laga Tingh medh Allmogen och menige man aff Närke-heradtz Häradtz, uti Knuthby Sochnestuga,<sup>3</sup> närvarande Befall:n w:tt Lydertt Emporagrius, och wanligh Häradtz Nämndh” . . .

”Kommo för Rätten twänne män, en ifrån Leufstadh [Lövssta] Sochn, widh Nampn Bertill Matzson i Forsätter [Försäter, by i Lövssta sn.], och en ifrån Håhlnäs, ben:d Jffwar Matzson i Kusell [Kusil, by i Håhlnäs sn, Olands hd] och dher widh sidste Tinget medh Allmogen aff Leuffstadh och Håhlnäs Sochnar, som stodh uti Leufstadh

Sochnestugu d: 10: och 11: Septembris förledne, bleffwo uppenbaradhe, som dhe och omsijder godwilligt tå bekiändhe, hafwa söcht en mann här uti Häradhet och Knuthby Sochn, Johan Erichson i Swartdahlen, hwilken skulle hafwa dhen Kånsten, att hwad som bort kommo, skulle han kunna effter giöra, ochså laga att dhet kommo igen; Förestältes altså nu Berthill Matzson medh Johan Erichsson till munteligt förhör, och berättadhe Berthill i förstone, dhet Anders Olsson i Åkerby, och Leufstadh Sochn, hadhe för någon tijdh sedan, uti sin bodh nattetijdh bortmist, 15: st: Sex d:rs plåtar, kommandes i ehrfarenhet, om dhenne Johan Erichsson i Swartdahlen Konst, i dhet någre aff Sochnemännen i Leufstadh kommit i förledhen währ, ifrån båtzmans utskrifningen och rotheringen uti Öregrundh, och om natten tagit Huus, hoos Gundmundh i Habbelsbodha och Börstill Sochn, då dhe dher om kommit till tals, hwadh skadh Anders Olsson uti Åkerby ledhet, hafwer Gundmundh skolat sagt, att dhenne Johan Ersson i Swartdahlen och Knuthby Sochen, skulle wetha Kånst ther till, samma penningar att igen förskaffa;

När Anders Olsson sådant weta fick, talar han medh Berthill Matzsson, och gifwer honom Math-säck, hwarmedh Bertill till Knuthby reser, och Johan i Swartdahlen efftersöker, när Bertill tå hadhe Johan Ersson tillfrågat, en d:r Kmtz penningar och 2 al:r tobach honom gifwit säijer Johan, att den som penningarne tagit hadhe, Ni:n dhe 15. Sex d:rs plåtar, han skall hafwa [ingen] roo, hwarken natt eller dagh för än han sigh bekiänner;

S:[varade] Berthill, kanske att dhen som sig hafwer åstadsåndt, intet will troo migh, om iagh men allenast sådant honom widh min heemkompst berättar, då swarade honom Johan Erichsson, Jagh skall gifwa digh en Zedhel, till dhen som penningarne hafwer mist, då skall dhen som them tagit hafwer innan 3. dagar komma och bekiänna sigh för honom; Zedhelen som i Leufstadh tagen war, vpwijstes, och tillfrågades Johan, om han icke dhen wedher kiäntz; Joh: swaradhe Ja, men som dher på war ingen lijknelse till någre bookstäfwer, badz Johan att han den sielf läsa och uthtydha wille, hwilken han emothogh, och på följande sätt förklaradhe dhes innehåldh wara:

*Alla samptl. medh Gudh, lycko och wälsignelse, bekiänner iagh, vthaf dhen Högste Gudh, som mig*

<sup>1</sup> Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd 5. Berlin u. Leipzig 1932—33, sp 822—824.

<sup>2</sup> Svea hovrätts arkiv. Renoverade domböcker: Häradts m. fl. rätters domböcker för 1683, Uppland, vol. 44, fol. 799 v ff.

<sup>3</sup> Knuthby sockenstuga var enligt Jan Eric Almqvist, Lagsagor och domsagor i Sverige I, Stockholm 1954, s. 17, sedvanliga tingstället för Närke-herads härad, åtminstone under nyare tiden.

*fullmacht gifwit haffwer, och dher få, att i komma till rätta, nu och altijdh ifrån effwighet;*  
Tillståendes Johan Erichsson, att han sedan förra gången, effter Kongl. HoffRättens domb lop gatu-lopp<sup>4</sup>; Siu st: st: Zedlar uthom dhenne, för Siukdommar, och dhen som medh älfworne haffwa behäftadhe warit, hadhe uthgifwit.

Iffwar Matzsson i Kusell bleff dhernäst inkallat, och sadhe sig borttappat, emillan sitt heem och Leufstadhbruk, 2. st. Sex d:rs plåtar, uti en Säck inlagde, då han till dhenne Johan Erichzson kommit, och honom 3: m:r K:mt giffwit, att han honom vndherwijsa wille, hwar han sine plåtar igenfå skulle, då hadhe Johan honom swarat, att ingen hafwer samma penningar stuhlit, uthan Hästen haffwer gått af wägen, och Säcken hafwer fastnadt uti en granroth, hwilken han och, som Johan Erichzsson honom sagt hadhe, igenfanth;

Johan tillfrågades hwarigenom han sådane Kånster, mehr än andra menniskior hafwer lärdt, eller uthaf hwem honom sådant ingiffwit är; R[esponsio]: Dhet kommer mig sådant i tanckarne, wijdare kundhe ingen komma, honom till någon bekiännelse, ehuru mycken flijth dher på ladhes, men en dhel aff Socknemännen förmente, att han släth ingen Kånst kan, uthan allenast gissar så till, när någon aff för wetenhet honom frågar, sadhe enhälligt, sig aldrigh wetha, att han någon skadat, eller dhet ringaste ondt giordt, eller åstadh kommit, budho för honom, att han dhenne gången måtte slippa, då han sielff lofwade aldrig mehr medh något skohla igen komma; Doch likwähl sadhes många wara, som honom ifrån åtskillige orther, Stockholm som annorstädes, mycket tillijtha:

Eliest widh tillfrågan berättadhe Johan Erichzson sig kunna ställa wärck, och botha dhem, som i benen någon siukdomb hafwa, dher till han brukar sådane ordeformer:

*Jag ställer wärck, medh fämb finger, medh 12: gudz änglar, uthur dhen siön, som ingen roer, och ingen bohr, för kläckan kläppes, för Hanan gahl och wingarne klappar, skall dhet wara till botha lagdt, i namn gudz faders, sons och thens Helge Andes.*

Tingsrätten bleff förebracht, att dhenne Johan Erichzson i Swartdahlen, skall för någre åhr sedan, aff dhen Kongl. Swea Hoffrätt för åtskillige sine, på dylika sätt förehafwandhe widhskeppelser, här uti Knuthbyn, lupet någre resor gathulopp, medh dhen åthwarning dher hoos, att om han oftare igen kommo, skulle han fast större plicht hafwa att undergå;

Men som ingen kundhe aff Högstbem:te resolution, blifwa kunnig, eller dhes innehåldh i sanning weta få, effter ingen på orthen honom widh effterfrågan hadhe; Altså remitterade Rätten dhetta altsammans uti ödmuikhet till Högl: Kongl. Hoff Rättens Nådrättwijsa omdömme.”

Osäkert är om någon föregående process mot Johan Ericsson beträffande hans ovan anförda och andra handlingar verkliggen förekommit. I varje fall saknas alla spår härom i de bevarade domstolsprotokollen för Uppland från 1662—1682. Måhända handlar det om ett försök från hans talrika klientel, att genom ett ihopdiktat påstående om att han ”redan några år tidigare hade fått sitt straff” påverka rätten och göra den osäker i sin dom, då det ju kunde gälla saker, för vilka den åtalade redan straffats.

Tyvär saknas nu varje möjlighet att få veta till vilken slutsats den högre instansen Svea Hovrätt, dit målet blev remitterat, slutgiltigt kom, ty just det påföljande årets, 1684 års domstolsprotokoll för Uppland är icke bevarade i Riksarkivet. Förmodligen har de förstörts vid den ”stora slotsbranden” 1697. Ändock kan man genom att ta fasta på *socknemännens enhälliga förbön* vid rätten för att Johan Erichsson ”denna gången måtte slippa”, eftersom han aldrig ”någon skadat eller dhet ringaste ondt giordt”, ana hur pass mycket hans verksamhet egentligen har betydtt. Socknemännens försök att bistå honom genom att bagatellisera hans kunnande tjänade tydligen syftet, att även i framtiden oantastat få behålla sin ”kloke gubbe” i bygden.

Men även häradsrätten, ledd troligen av häradshövdningen Johan Wattrang, senare vicepresident i Svea hovrätt,<sup>5</sup> visar en viss oskärpa och förbiseende vid förhöret. Den nöjde sig med enbart ett par eller tre bagatellartade fall utan att tränga djupare in i Johan Erichssons säkerligen rätt betungande ’syndaregister’. Samtidigt är det ur den etnologisk-juridiska forskningens synpunkt synd, att icke flera och mer entydiga fall från hans praktik framfördes. Men därigenom lämnades för Svea hovrätt tvivelsutan goda förutsättningar och juridiska utgångspunkter för ett mil-

<sup>4</sup> I bevarade häradsrättsprotokoll saknas spår av en sådan process och fällande dom; se även nedan.

<sup>5</sup> Enl. A. Anjou, Kongl. Svea hovrätts presidenter samt embets- och tjänstemän 1614—1898, Eksjö 1899 var W. auskultant i Svea hovr. 1678, assessor 1691, vicepresident 1714. Han dog 1724.

dare bedömande i detta fall av vit magi. Sådan var ännu inte rättsligt accepterad. Men tydligen har Nördingshundra häradsrätt redan 1683 gått

en bra bit på väg åt detta håll. Det här refererade rättsfallet skulle då vara ett gränsfall mellan olika rättsåskådningar.

## *Zusammenfassung*

### *Ein „kluger Mann“ in der Provinz Uppland in Schweden 1683*

#### *Ein rechtsgeschichtlicher Grenzfall?*

Noch zu Anfang des 17. Jahrhunderts wurde in Schweden älteren kanonischen Rechtsprinzipien entsprechend schwarze und weisse Magie fast gleich hart beurteilt, da beide hier immer noch als Zauberei betrachtet wurden, obgleich man auf dem Kontinent bereits zu Beginn des 15. Jahrhunderts angefangen hatte, einen Unterschied zwischen diesen beiden Arten von Magie zu machen je nachdem, ob sie etwas Böses oder etwas Gutes bezweckten (Anm. 1). Als Beispiel für eine Zeit, in der sich erste Zweifel an dem verbrecherischen weisser Magie bemerkbar machten, wird hier ein vom Verf. entdeckter Rechtsfall von 1683 angeführt (Anm. 2).

Es handelt sich um einen „klugen Mann“ Johan Ericksson, der weit und breit wegen seiner Fähigkeiten bekannt war, und dem viele Hilfesuchenden zugeströmt waren. Aus dem Gerichtsprotokoll geht hervor, dass man ihm zutraute, verlorene Dinge wieder herbeischaffen zu können. Er gab dies auch zu mit der Erklärung: „es fällt mir eben ein“. Er gestand auch, dass er Zettel gegen Krankheiten und für Leute, die von Elfen angegriffen worden waren, ausgeschrieben habe. Auf Befragen erklärte er ferner, er könne Schmerzen lindern, und teilte auch die Formel mit, deren er sich dabei bediente (S. 17).

Das Kreisgericht hatte erfahren, dass Ericksson

schon früher einmal seiner Tätigkeit wegen angeklagt worden war und dafür hatte Spiessruten laufen müssen; da die Sache jedoch unklar war, wurde der Fall an eine höhere Instanz verwiesen. Der Verf. bezweifelt allerdings, dass ein früherer Prozess stattgefunden hatte, da sich in älteren Gerichtsprotokollen keinerlei Spuren davon auffinden liessen. Er meint vielmehr, es handele sich um eine freie Erfindung der Klienten des Angeklagten in der Absicht, das Gericht unsicher zu machen, inwiefern bereits eine Bestrafung erfolgt sei.

Wie der Fall später ausging, ist nicht bekannt, da die diesbezüglichen Akten verschollen sind. Aber die einstimmige Fürbitte der Bewohner hierzulande um Straffreiheit für Ericksson, da er ja niemals „jemandem geschadet oder das geringste Böse getan habe“, beweist ihren inständigen Wunsch, ihren kundigen Helfer zu behalten. Der Verf. betont auch, wie vorsichtig das Kreisgericht den Fall behandelte und dadurch der höheren Instanz, dem Oberlandesgericht in Stockholm, die Möglichkeit offenhielt, die weisse Magie in diesem Fall milde zu beurteilen. Rechtlich akzeptiert war dieselbe damals noch nicht, aber offensichtlich war das lokale Gericht auf dem Wege zu einer solchen Einsicht. Der Fall von 1683 wäre somit ein Grenzfall zwischen verschiedenen Rechtsanschauungen.

## ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

*Dag Strömbäck: The conversion of Iceland.* A survey. Translated and annotated by *Peter Foote*. Viking Society for Northern Research. Text series: volume VI. Bristol 1975. 109 s.

Dag Strömbäcks arbete *The conversion of Iceland* sträcker sig över en lång tidsrymd: från slutet av 700-talet, då kristna eremiter uppehöll sig på Island, fram till 1200-talet, då kristendomen fått ett säkert fäste. Från detta skede föreligger en rik isländsk litteratur, där kristendomens gradvisa framträngande kan utläsas, och där med tiden inflytande från den europeiska kontinenten kan iakttagas. Det är i första hand denna litteratur, som ligger till grund för undersökningen.

De tidigaste uppgifterna om kristna på Island finns, såsom Strömbäck nämner, i ett arbete *De mensura orbis terræ* från omkr. 825, författat av den iriske munken Dicuil. Där meddelas, att iriska munkar trettio år tidigare vistats på en ö i Nord-Atlanten. Av allt att döma är den åsyftade ön Island. Då nordborna senare kom till Island, fanns där kristna irer, som dock begav sig därifrån, då de ej ville umgås med hedningar. Efter sig lämnade de enligt vad Are Frode meddelar i sin *Íslendingabók* "iriska böcker, bjällror och kråklor". Spår av dessa irer, *paper*, är ännu bevarade i ortnamn. Dessa kristna irer har dock uppenbarligen icke haft någon betydelse för de nordiska kolonisternas omvändelse (Strömbäck, s. 60 ff.).

En del nordbor, som vid landnamstidens början kom till Island från Irland och Hebriderna, hade säkert blivit undervisade i den kristna tron före utvandringen. Inflytande från dessa kristna har kanske varit av betydelse i trakterna närmast Reykjavik. Men på det hela taget har det enligt Strömbäcks mening icke varit starkt nog för att kunna stå emot den hedniska kulten och den därmed förenade samhällsordningen (s. 65 ff.).

Landnamsmän, som kom till Island från Norden, var hedningar, påpekar Strömbäck. Kristen mission synes ha börjat på Island först vid 900-talets slut. På 980-talet verkade en saxisk missionär Frederick och något senare en missionsbiskop Thangbrand, utsänd av Olav Tryggvason. Missionen hade en viss framgång, och en kristen

menighet torde ha funnits vid århundradets slut. Men Are Frode omtalar, att de flesta hövdingarna ej ville överge den gamla asatron. En hastig omsvängning skedde emellertid vid Alltingets överläggningar år 1000 (detta årtal är Ares egen uppgift; enligt en nyare åsikt bör årtalet vara 999). Efter överläggningar enades tingsdeltagarna om en ny lagbestämmelse innebärande, att alla skulle vara kristna och låta döpa sig. Se här om Strömbäck s. 13 ff., 35 f.

Därefter har kristendomen successivt växt sig starkare. Några data anförda hos Strömbäck kan nämnas. Den första biskopsstolen inrättades 1056 i Skálholt. Ett halvt sekel därefter, år 1106, tillkom en biskopsstol i Hólar. Ett benediktinerkloster grundades 1133 i Þingeyrar. Ej långt därefter, 1168, tillkom ett kloster i Þykkvabær. Nämnas kan också, att Island 1198 fick sitt första nationalhelgon i Þorlák Þórhallsson.

Islands övergång till kristendomen skedde plötsligt, genom ett beslut av Alltinget. Man frågar sig med rätta, framhåller Strömbäck, hur detta kunde vara möjligt. Problemet diskuteras utförligt i nära anslutning till den skildring Are Frode lämnat.

Händelseförloppet på Alltinget år 1000 var dramatiskt. Det politiska läget var spänt. Olav Tryggvason hade vredgats över att islänningarna gjort motstånd mot den av honom utskickade missionären Thangbrand och hade hotat att lem-lästa eller dräpa alla islänningar, som befann sig i Norge. Två isländska hövdingar Gizur Teitsson och Hjalte Skeggjason, som nyss hade kommit från Island, hade då sammanträffat med konungen och lovat stödja honom i hans strävan att omvända islänningarna. Sommaren därefter avseglade de till Island och begav sig till Alltinget, som redan var samlat. Vältaligt förde de fram sitt ärende. Deras tal framkallade oro, och det vara nära, att strid brutit ut. Det kristna partiets företrädare Hall á Síðu lyckades emellertid övertala lagsagumannen Þorgeir, som var hedning, att utforma den lag, som skulle gälla för de kristna. Dagen därpå framförde Þorgeir sitt förslag. Han framhöll till en början, att alla måste ha samma lag, om fred skulle tryggas, och att en kompromiss mellan de skilda åsikterna var nödvändig. Båda parterna enades då om att rät-

ta sig efter den lag, som Þorgeir beslöt framlägga. Det blev därefter i lag bestämt, att alla skulle vara kristna, och att alla skulle döpas, som ej tidigare blivit det. Alltjämt skulle det dock vara tillåtet att utsätta barn och att äta hästkött. Blot skulle vara tillåtet, om det skedde i hemlighet. Skedde det i vittnens närvaro, skulle det bestraffas.

Den nya lagen var en kompromiss. En av förklaringarna till att den antogs av Alltinget, framhåller Strömbäck s. 30, är lagsagumannens skicklighet och auktoritet. En annan finner han i den politiska situationen. Om islänningarna fortsatte att tredskas kunde det befaras, att Olav Tryggvason skulle vidta åtgärder. Övergången till kristendomen gynnades dessutom av det isländska samhällets organisation. Island var indelat i 39 godord, vart och ett med en gode i spetsen. En gode var en hövding med stor makt och myndighet i religiösa och juridiska frågor. Vid lokala ting var han ledare, och vid Alltingets framträdde han som tingslagets representant. Genom Alltingets beslut hade sålunda landets ledande skikt vunnits för kristendomen, och därmed hade Olav Tryggvason nått sitt syfte (Strömbäck s. 34 f., 43, 45).

I skaldedikter, som härrör från tiden strax före och strax efter övergången till kristendomen, kan man avläsa den inträdda förändringen. Strömbäck citerar bl. a. Steinunn, Þórbjörn Díarskáld, Eilíff Guðrúnarson, Skapte Þóroddsson och Einar Skálaglamm. Ett helt kapitel har han ägnat åt Hallfréð Vandræðaskáld. I tidigare dikter framstår Tor som den mäktigaste guden. I senare dikter har Tor kommit att efterträdas av Kristus (s. 52 ff.). En intressant förändring kan iakttagas i bruket av kenningar med gudanamn. Vid kristendomens införande minskar användningen av dessa kenningar för att sedermera åter öka. Förklaringen har, framhåller Strömbäck, redan Erik Noreen funnit. Det har kommit en tid karakteriserad av litterära och antikvariska sysselställningar och intressen (s. 87 f.).

I ett avslutande kapitel har Strömbäck diskuterat främmande litterära inflytelser, som nått Island med kristendomen. Berättelsen om Floses dröm i Njals saga, påpekar han, innehåller detaljer, som visar tillbaka på Gregorius den Stores Dialoger. I Olav Tryggvasons saga omtalas en spåman, som besökte konungen på Scilly-öarna utanför Cornwalls kust.

Även i detta fall kan inflytande spåras från Gregorius Dialoger. Berättelsen om Þiðrandi och diserna i Olav Tryggvasons saga har rönt påverkan från medeltida visionslitteratur, såsom Strömbäck visat redan i en tidigare utredning. Till sist kan nämnas, att ett tidigt inflytande från samma håll enligt Strömbäck och andra forskare kan spåras i den poetiska Eddan, särskilt i *Völuspá*.

Om Islands kristnande har flera undersökningar utgivits alltifrån 1800-talets mitt då Konrad Maurer offentliggjorde sitt viktiga arbete *Die Bekehrung des norwegischen Stammes* fram till våra dagar. Ämnet kunde därför synas väl genomarbetat.

Mellan dessa tidigare framställningar och Strömbäcks arbete finns dock en radikal olikhet. I tidigare undersökningar har man vanligen mer eller mindre okritiskt ställt de olika källornas uppgifter vid sidan av varandra och på så sätt sökt få en fyllig bild av händelseutvecklingen. Hos Strömbäck har diskussionen om källornas tillförlitlighet och värde fått en central plats. Att Are Frodes *Íslendingabók* (från tiden omkr. 1122—1133) utgör den äldsta och pålitligaste redogörelsen för Islands omvändelse, har han starkt understrukt (s. 4 ff., 17 ff.). Detta arbete måste därför vara den viktigaste källskriften. Värdefulla men torftiga uppgifter är bevarade i skaldedikter (se s. 20, 55, 68 f.). Senare källor måste däremot åberopas med försiktighet. Detta gäller bl. a. *Kristni saga*, den största sagan om Olav Tryggvason och *Njála*. Dessa påpekanden är av synnerlig vikt.

Av mycken vikt är också Strömbäcks kommentar till förekomsten av främmande inflytelser i tidig isländsk litteratur. Insikten om att de isländska sagorna innehåller främmande gods får enligt hans mening ej förläda oss att tro, att de alla är fritt uppfunna och byggda på främmande mönster. Än mindre får denna insikt göra oss blinda för att sagorna också innehåller en rikedom av gamla inhemska, nedärvda traditioner. För studiet av isländsk litteratur, påpekar han, krävs handledning av forskare som äger djup förtrogenhet med andra länder både inom och utanför Norden (s. 108).

I sin helhet är Strömbäcks ställningstaganden övertygande, väl utformade och väl avvägda. Endast i smärre detaljer synes avvikande meningar kunna hävdas. Själv ställer jag mig litet frågande till uppfattningen, att Olav Tryggvason

inte skulle ha dragit sig för att använda våld, om så varit nödvändigt för Islands kristnande: "En veckas sjöresa till Island synes knappast tillräckligt för att avskräcka en snabbseglande och krigisk kristen viking" som Olav Tryggvason (s. 36 f.). Det förefaller mig, som om genomförandet av ett dylikt företag skulle ha stött på många svårigheter. Planering och utrustning bör ha krävt lång tid, och tiden för överfarten måste ha varit svår att beräkna.

The conversion of Iceland faller inom flera vetenskapsgrenar: nordisk filologi, traditionsforskning, religionsvetenskap och litteraturvetenskap, ett stort och svårbearbetat fält, inom vilket Strömbäck är en obestridd auktoritet. Framställningen kännetecknas av formell elegans, djup lärdom och vid överblick. För varje nordisk filolog i allmänhet och varje islandist i synnerhet är boken en fängslande läsning och på samma gång en outhärlig vägledning inom ett viktigt och svåröverskådligt forskningsområde.

*Valter Jansson*

*Nils-Fredrik Beerståhl: Västergötlands porträttgravstenar under renässans och barock. Västergötlands fornminnesförenings tidskrift VI, hft 7, Skara 1969, s. 61—306, ill.*

Det är statustänkandet och den ekonomiska förmågan att manifesteras detta, som utgör huvudsakliga förutsättningar för vasatidens och stormaktstidens överdådiga begravningsskick i Västergötland. En annan förutsättning, när det gäller adeln, är tillgången till byggmästare för gravkoren och skulptörer för gravhällar och epitafier. Dessa experter fanns att tillgå när slotten byggdes, och hade man ej egna mästare anställda, fick man låna sådana av sina ståndsbröder. Enbart tillgången till kalkstenshällar gör ingen gravkonst. Men sedan denna introducerats och praktiserats av adeln, kan en konsthantverklig tradition på detta område fortleva bland stenhuggarbönder och bygdekonstnärer. Och en annan kategori av ståndspersoner träder till som de förnämsta uppdragsgivarna: biskopar, domprostar, kyrkoherdar, med barn och blomma, under borgerliga vapensköldar. Domkyrkan i Skara, där man vid 1886—94 års restaurering fogade in en förnäm serie sådana gravhällar i innerväggarna, ter sig som ett

sannskyldigt porträttgalleri. Vid 1600-talets slut är det slut med den förnäm västgötiska gravkonsten. Den hade blommat i ett sekel.

Tillgången till sten skapade således inte i och för sig denna rikedom på förnäm stenhuggaralster utan tillgången till mästare och — i än högre grad — den utpräglade "en ann kan vara så god som en ann"-mentalitet, som är rotfast i landskapet. Man finner den i Karleby socken under gånggrifternas tid. Man finner den på 1200-talet, då Skara stift plötsligt översällas med "liljestenar", en för norra Västergötland unik gravstenstyp, liksom uppburen av en enda generation av ståndspersoner och väl utgående från ett antal vid sandstensbrotten upplärda ornamenthuggare. Under övergångsstilens tid och ungotiken nyttjas sandstenskleven i Husaby. Under yngre vasatid och äldre karolinsk: kalkstenskleven i Västerplana.

Inte så nytt kanske, men det är i denna riktning intrycken samlar sig, när man tar del av fil. lic. Nils Fredrik Beerståhls ovan anförda, omfattande tidskriftspublikation om Västergötlands porträttgravstenar.

Liksom runstensmodet var en kunglig sed, först praktiserad av Harald Blåtand i Jellinge, så hade nya tidens porträttgravstenar sitt ursprung i Vasa-graven i Uppsala. Beträffande själva termen porträttgravsten förklarar Beerståhl att den givetvis inte betecknar att samtliga dessa gravstensbilder är individualiserade framställningar av de dödas utseende utan blott anger att de är avsedda att föreställa speciella, på stenen namngivna personer.

Avhandlingen är begränsad till just denna del av gravkonsten, och förf. redogör inledningsvis för sina källor och tidigare forskning. Det är 1600-talets rannsakingar och det i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i Stockholm förvarade manuskript, som har omslagstiteln *Adeliga Grafwar*, alltså nyttjat utan att författarskapet fastställts. Vidare är det 1700-talsprosten O. Sundholms stora samling av Inscriptioner på Epitaphier, Grafstenar m. m. vid Skara Stifts kyrkor, där den litterära evidensen ju är huvudsaken, och där även ett och annat om numera förkomna eller dolda hällar också står att finna. Kapten Otto Mannerfelt (1852—1924), vars omfattande samlingar till landskapets kulturhistoria förvaras i Borås stadsarkiv, började redan på 1880-talet en hela Västergötland omfattande undersökning av

gravhällarna som kulturminnesmärken. Det förnämsta materialet, Skara domkyrkas, utgav han i en särskild beskrivning (i samma skriftserie som föreliggande (VFFT) II: 10; III: 1—2, 5—10; 1909—18), och som förste egentlige forskare på detta område publicerade han den banbrytande orienteringen Anteckningar om den äldre kalkstensindustrin i Västergötland med särskild hänsyn till gravkonsten (VFFT IV: 2; 1927). Det lokala stenhuggeriets historia från 1500-talet till 1800-talet belyses här, varvid ett första försök göres att attribuera produkterna till särskilda mästare och skolor.

I Mannerfelts arbete har den moderna forskningen en av sina utgångspunkter. En annan är av snävare kulturminnesvårdande natur och består i den febrila insats som gravstensinventerare i Sverige, Norge, Finland och Balticum, vilken den i förtid bortgångne läkaren P. H. Törngren verkställde under några år före 1965. Hans gravstenssamlingar, som förvaras i ATA, har blivit av betydelse också för Beerståhls arbete, i vilket även den minnesvårdande aspekten kommer till synes (kapitlet Hur eftervärlden behandlat gravstenarna).

Av en tablå hos Törngren över porträttgravstenarnas fördelning framgår att Västergötland med omkr. 270 nr är det på dylika hällar rikaste landskapet näst Skåne. Törngren redovisar sina siffror länsvis, och så gör även Beerståhl, när han publicerar två utbredningskartor, upptagande porträttgravstenar i Skaraborgs resp. Älvsborgs län. Underlaget, är modernt, redovisar härader och domsager. Eftersom detta är arbetets enda kartografiska framställning, må man beklaga att materialet härvid inte kunnat göras på något sätt vetenskapligt upplysande. Ett kartunderlag med berggrund, kända stenbrott, landsvägar, herresäten och endast de städer som existerade före 1700 hade i detta fall bättre svarat mot kravet på meningsfull kartläggning.

Västergötlands äldre bebyggelse med slott, gods och prästboställen är historiskt känd lika väl som de frälse och ofrälse herrarnas namn. Det är dessa fakta som bildar det ofrånkomliga underlaget för en vidare kulturhistorisk undersökning av nya tidens gravminnen. Dessa har i historisk tid endast sekundär betydelse för bebyggelseforskningen. Gravstensmaterialet är huvudkällan för den västgötska stenhuggerinäringens historia. De dyrbara, rikt utstyrda enheterna får betydelse ur konst-

vetenskaplig och sociologisk synpunkt.

Nu är emellertid också Beerståhls avhandling strikt begränsad till sådana dyrbara gravhällar med porträtt eller typbilder av de döda, till ett bildgalleri, som kan studeras konsthistoriskt så långt det bär, och som ger den rikaste skörd av forskningsrön på det konstindustriella planet. Det vetenskapliga huvudresultatet innehålls i en katalog omfattande 236 nummer, varav 203 avbildas genom utmärkta, ofta nytagna fotografier. Beskrivningarna är ordnade efter socknar från A till Ö, en diskutabel princip för gruppering av daterat historiskt material. Runverket gör så i sina landskapsmonografier — det enda möjliga, då enheterna där ej kan dateras individuellt. Principdiskussionen i Rig 1935; 1936, s. 22, inför utgivandet av del II i verket Gotlands gravstenar, har synbarligen gått Beerståhl förbi.

I planschbilagan däremot grupperas hällarna kronologiskt och på ett vis som låter verkstads-sammanhang och andra iakttagelser komma till synes. Katalogbeskrivningarna borde varit numrerade i löpande följd, vilket underlättat uppgörandet av ett ortsregister, där alla hällar över okända naturligt kunnat återfinnas på sockennamnet. I katalogen har man att observera två ombrytningsfel, vid Amnehärad och Häggesled. Vid Levene har hänvisning till pl. 87 bortfallit. Som helhet är denna välillustrerade katalog över Västergötlands porträttgravhällar en utmärkt prestation, belysande Beerståhls ingående förtrogenhet med materialet och hans förmåga att med precision och berömvärd urskillning redovisa sina forskningsresultat.

Katalogen över porträttgravhällarna utgör tyngdpunkten i Beerståhls avhandling. Den bildar ackompanjemanget till dess andra avsnitt, en inledande studie över materialets stilistiska och allmänt konsthistoriska egenskaper, vilken förmodligen är att betrakta som ett förstudium till än mer fördjupade forskningar.

*Harald Wideen*

*Stefan Bursche: Tafelzier des Barock.*  
Editions Schneider. 142 texts. + bilddel  
m. bl. a. 313 fig. München 1974.

Barockens starka betonande av det yttre, av allt som ger intryck av magnificens och glans, får några av de mest påtagliga uttrycken vid festmåltider, där synintrycken oftast förefaller mer vä-



sentliga än gommens njutningar. När därför en bok om barockens bordsdekoreringskommer ut är det sannerligen ingen brist på material att behandla. Också när bordets prydnader var av ett förgängligt material, för länge sedan försvunnet, eller av ädel metall som frestat till nedsmältning, återstår otaliga beskrivningar av festmåltider och många förklarande gravyrer och ritningar.

Naturligtvis följer festmåltiderna med deras tillbehör de regler som modet föreskriver. Ett fritt skapande kan det aldrig bli fråga om, inte minst därför att över dessa fester härskade ceremonierna med detaljerade föreskrifter hur allt skulle gå till. Det uppstår ett slags spänningsförhållande mellan å ena sidan de stränga reglerna, å andra sidan den barocka lusten av överraska och att chockera. Inom de givna gränserna förekommer en tydlig utveckling med bestämda skillnader mellan förra och senare delen av sextonhundratalet. En tendens består i att man mer och mer går ifrån systemet med en i flera våningar utförd buffet, där de flesta praktföremålen hade sin plats och från vilken betjäningen bar fram till bordet det som önskades, och till att på själva bordet placera de främsta praktpjäserna. I samband med detta kan man se tendensen att göra likformiga serviser, där tallrikar, fat etc. vid måltidens början stod på bordet. Ett tredje fenomen som skiljer århundradets början från dess slut är gaffelns ökade popularitet. Därmed minskas behovet att skölja av händerna, något som under förra delen av sextonhundratalet ägde rum med hjälp av praktfulla kannor och fat. Dessa hörde till buffetens mest framträdande prydnader.

Stefan Bursches bok om bordets prydnader under barocken är ett ambitiöst verk som har en stor betydelse främst genom ymnig dokumentation ur festbeskrivningar, beskrivningar av skåderätter, belysande utdrag ur kokböcker, silverkammarinventarier etc. Mycket viktigt är det rika bildmaterialet som illustrerar det dukade bordet och dess tillbehör från renässans till och med rokokon. Huvuddelen av bildmaterialet visar förstas välkända föremål, men nyheter förekommer också. Bland sådana nyheter är en serie teckningar till praktfulla bordsurtouter i rokokon, tydligen avsedda som förebilder för Augsburgs guldsmeder. Författaren har i flera fall också lyckats finna silversurtouter gjorda efter några av dessa förlagor.

Författaren markerar i sin inledande text en önskan att kunna ge en bild av utvecklingen av bordsdekoreringskommer. Här måste jag bekänna, att han bereder en viss besvikelse. Huvuddelen av hans material är tyskt, i och för sig en naturlig sak för en tysk författare att ösa ur de rika material som de många tyska hoven erbjuder. Men härigenom får han ett i viss mån felaktigt perspektiv på skeendet. Tyskland var inte egentligen stilbildande under denna tid, och författaren är inte tillräckligt hemmastadd i andra, ur modesynpunkt viktigare länder. Ett exempel! Hans första illustration är en målning av Botticelli från 1487 med Nastagio degli Onestis bröllop, ett motiv ur Decamerone. Bilden visar ett mycket tidigt exempel på en buffet med vad som brukar vara placerat på den, men författaren nämner inte, att den dessutom har ett alldeles speciellt intresse, därför att det är den äldsta bild som finns, där man ser gaffeln använd som ätverktyg; i detta fall är det damerna som är föregångare. Det kan synas vara en obetydlighet, men i verkligheten revolutionerade bruket av gaffeln så småningom dukningsprinciperna, som förut nämndes.

Italien är landet som gaffeln kommer ifrån, men för övrigt är det särskilt Frankrike som har varit föregångslandet, framför allt under den senare perioden. Här har författaren missförstått mycket. Han talar om bordsskeppet, "la nef", som en föregångare till bordsurtouter, vilket är alldeles fel. La nef är från början ett kärl som skall vara ett skydd mot förgiftning. Under senmedeltiden blev det ett ceremonikärl för kungar och kurfurstar. När han säger om bordsskeppen: "In vereinfachter Ausführung verwendete man sie . . . auf den Tafeln der französischen Könige", då är det så fel som det kan vara. Ludvig XIV:s nef var av guld med infattade rubiner. Det bars in vid dukningen av den kungliga taffeln under gardesbevakning, som hela tiden förblev vid dess sida. När det var framställt och innan kungen hade anlänt, skulle var och en som hade ärende in i rummet göra reverens för "la nef" som vore det kungen själv. Alla dessa detaljer, liksom hela sättet att duka för och servera kungen är nog beskrivna i den franska statskalendern, "L'Etat de la France". I litteraturförteckningen som innehåller så många tryck från tyska småhov, är detta viktiga arbete inte upptaget.

Avritningarna av Ludvig XIV:s servis i Nationalmuseum i Stockholm är avbildade, men

tyvärr har författaren missförstått dem och trott dem vara förlageritningar till en servis. Därför säger han, när han ur det av Guiffrey utgivna inventariet över Ludvig XIV:s silver citerar en beskrivning av en bordsurtout, att den bör ha varit något liknande den i museets teckningsserie. I verkligheten är det *just den*. Hade författaren varit mer förtrogen med detta teckningsmaterial, skulle han av påskrifterna ha kunnat lära en massa om föremålets användning vid det hov som utan konkurrens var förebilden i Europa. En bekantskap med den publicerade Tessin-Cronströmska korrespondensen hade givit ytterligare material (arbetet rec i Rig 1965).

Trots dessa brister är det en bok som bjuder på många intressanta upplysningar och dessutom en vacker bok, utgiven av Editions Schneider i München, vilket i och för sig kan sägas vara en kvalitetsgaranti.

Carl Hernmarck

*Tove Clemmensen: Möbler af N. H. Jardin, C. F. Harsdorff og J. C. Lillie.* Engl. summary. Köpenhamn 1973. 402 s. + 154 pl.

Titeln på Tove Clemmensens doktorsavhandling säger kanske inte den svenska läsaren så mycket. De tre i Danmark sysselsatta inredningsarkitekterna var föga betydelsefulla i Gustav III:s Sverige, där Haupt och Iwersson stod för de förnämsta möblerna och Masreliez för inredningsdetaljerna i klassicistisk anda.

Man behöver emellertid blott läsa ett tiotal sidor i avhandlingen för att snabbt rivs med av hela problematiken med att fastställa en möbels tillverkningsår på basis av en stilanalys. Man får sig en tankeställare, när förf. dokumenterar dateringar på möbler ca ett kvarts sekel före de enligt svenska normer skulle ha kunnat tillverkas i Skandinavien. Det är oerhört fascinerande att kunna kontrollera bevismaterialet steg för steg i den genomarbetade katalogen.

Tove Clemmensen har som museumsinspektör vid Nationalmuseet i Köpenhamn förestått museets inventarieundersökningar på danska slott och herresäten. Hon har haft tillgång till herrgårdarsarkiven och även till kungliga inventarier och räkenskaper, varvid en säker datering vuxit fram. Denna datering ligger till grund för behandlingen av arkitekterna Jardin och Harsdorff

samt hovdekoratören Lillie. De kungliga möblerna, som de tre ovanstående har skapat, existerar i stor utsträckning ännu. Då de emellertid alla är osignerade har det varit problematiskt från början att få allt att stämma.

Nicolas-Henri Jardin var född 1720 i Saint Germain des Noyers. Han fick sin utbildning i Paris under åren 1735—1740, då rokokon redan var fullt utvecklad i Frankrike. År 1744 reste han till Rom för att studera. Där påverkades han av de nyklassicistiska tendenserna i sitt konstnärsumgänge och när han återvände till Paris fyra år senare, var det med den största beundran för antikens arkitektur och konst i minnet.

Jardin kom till Köpenhamn 1755 på en lämplig tidpunkt. I tidskriften *Mercure danois* hade det i samma veva publicerats en hård kritik av den rådande rokokostilen. Jardin skulle ha kunnat författat den själv. Hur det nu än var med den saken, så förespråkade han något nytt, varför han genast fick uppdrag av adeln. År 1757 skapade han ett mästerverk i greve A. G. Moltkes matsal i paläet på Amalienborg. Jardins tidiga klassicism har drag av både barock och rokoko. Han roade sig i övrigt ofta med att blanda stilarterna således att han gav väggar och speglar en klassicistisk utformning, varefter han beslöt sig för att rummen skulle möbleras med typiska rokokomöbler.

Jardin och den franska konstnärskoloni han samlade kring sig i Köpenhamn påverkade på många sätt inredningskonsten i Danmark. Också i Norge finner man belägg för att hans klassicistiska ornamentik redan på 1760-talet får fäste bl. a. inom järnugnstillverkningen, förmedlad av A. G. Moltke, som var hans största uppdragsgivare.

Den politiska omvälvningen i samband med den tyskfödda läkaren och statsmannen J. F. Struensees maktövertagande 1770 gjorde Jardin överflödig och 1771 reste han tillbaka till Frankrike. Han försvinner visserligen inte hölj i dunkel, men författarinnan får hålla sig till ämnet.

En av Jardins främsta elever under danmarks-tiden tog vid, när Jardin blev permitterad. Det var Caspar Fredrik Harsdorff, f. 1735. Han hade vunnit Struensees förtroende och blivit utnämnd till "hofbygmester". Harsdorff arbetade visserligen för Struensees räkning, men blev aldrig misstänkt för att vara inblandad i några konspirationer, varför han fortsatte att arbeta för hovet. Han gjorde en rad stramt klassicistiska inredningar,

som författarinnan redovisar för.

Harsdorff var mycket produktiv och allsidig. Tove Clemmensen framhåller att Frederik Weibach utförligt har behandlat hans liv och arbete redan 1928. Hon har därför i stället undersökt varifrån Harsdorff har fått sina intentioner till den stränga klassicism, han håller sig till. Det var inte blott Jardin utan många andra fransmän, som inspirerade honom. I en del tidiga arbeten kopierade han franska förlagor. Det låg i tiden att danska konstnärer och arkitekter reste på studieresor till Rom. Harsdorff blev utan tvivel påverkad av antikens byggnadsverk, vilket han visar i utförandet av greve A. G. Moltkes gravkapell i Karise.

I avsnittet om Harsdorff kommer författarinnan in på "Det kongelige Meubelmagasin" och dess initiativtagare, stadsarkitekten Georg Erdmann Rosenberg, f. 1731. Denna är som inredare och möbelarkitekt lika intressant som titelpersonerna. Han fick danska möbelsnickare att bemöda sig om att skapa "Meubler, der ikke alene i Bonitet og Smag kunde staae ved Siden af det Engelske og Franske Arbejde, men holde samme Pris". Genom Rosenbergs förmedling fick de köpenhamnska snickarmästarna lån, startkapital samt förskott på inlämnade möbler. Blev möblerna godkända erhöll de Det kongelige Möbelmagasins lacksigill. Rosenberg var själv enligt avhandlingens bildmaterial en mycket produktiv möbelarkitekt och han förtjänar väl en plats i dansk möbelhistoria på grund av bl. a. sina eleganta trymår och konsolbord.

Den sista av de av författarinnan analyserade möbelarkitekterna, Joseph Christian Lillie, f. 1760, blev 1784 inspektör vid Det kongelige Möbelmagasin. Denna befattning gav honom bl. a. ett givande arbete vid hovet.

Lillies klassicistiska möbler ritades i den tid man förväntar sig att sådana möbler bör finnas. Hans oerhört förnäma väggdekorationer i ren pompejansk stil likaså. Han följer inte blott franska förebilder utan också engelska.

Lillie hade många medhjälpare både i sin verkstad och ute i Köpenhamn. Han åtog sig alla sorters arbeten för såväl hovet som borgerskapet och ritade lika gärna slottsgemak som enkla förmaks-möbler. Hans verkstad utförde också reparationer. Det är rent av spörsmålet om inte Lillie slutligen är den mest allsidiga och fascinerande möbelskaparen och dekoratören av de fyra som Tove

Clemmensen behandlat: Jardin, Harsdorff, Rosenberg och Lillie.

Tove Clemmensens avhandling är innehållsrik, koncis och lättläst. Den presenteras dessutom i en stilfull bokform med ett förnämligt bildmaterial. En bok, som kan glädja både fackfolk och lek-män.

Lis Granlund

Inga Arnö Berg & Gunnel Hazelius Berg: **Folkdräkter och bygedräkter från hela Sverige.** Fotografier av Carl Lindhe under medverkan av Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur och Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund. ICA-förlaget. Västerås 1975. 235 s., ill. Pris ca kr 78:—.

Denna bok är ifråga om omfånget utan motsvarighet i den svenska folkdräktslitteraturen. Här återges i färg förutom grupp- och detaljbilder omkring 500 olika folkdräkter från Skytts (ej Skytt!) i söder till Överkalix i norr. Men det är också en annorlunda bok. Föregångarna har inskränkt sig till ett strikt begränsat musealt material, här har istället en riksinventering gjorts av praktiskt taget alla i bruk varande ortspräglade dräkter. Det är alltså *dagens bruk* som skildras i färg med en skicklig fotografering av levande människor i egna kläder.

Folkdräkternas historia och det museala materialet har behandlats i andra publikationer såsom också framgår av den långa litteraturförteckningen. Historielös är dock ingalunda denna bok. Den inledes med en historik över hur dräkt förändras och variationer uppstår, vad staten och kyrkan betytt, hur överflödsförordningar och uniformsförebilder har verkat. Dräkterna presenteras landskapsvis och för varje landskap ges en kort översikt av de olika förutsättningarna för att ortspräglade dräkter uppkommit eller saknats, bibehållits eller försvunnit. Det gäller naturbetingelser, bebyggelsens art, handelsförbindelser, närheten till tätorter och befolkningens sociala sammansättning. Det är kortfattat och lättläst och därför effektivt för att få folkdräktsbärare att inse, att ortsdräkten inte är tillfälligt tillkommen utan utgör en del av den egna bygdens historia. Inledningsvis omtalas hur romantiskt man kring sekelskiftet 1900 såg på bruket att bära folkdräkt. Begreppet bygdedräkt fanns inte. Man

skaffade sig den dräkt man fann särskilt tilltalande och kände till, mest blev det Rättviks- eller Vingåkersdräkten. Detta förklarar, att sådana hembygdsrörelsens förkämpar som Carl Larsson i By och Gustaf Ankarcrona då tog sig för att komponera en allmän svensk nationaldräkt (bl a med broderade prästkragar). I sammanhanget ingår även ett avsnitt om knäbyxans tidiga förekomst i exklusiva kretsar. Den torde dock senare ha funnits i tidens modejournaler och därigenom fått en vidare spridning, själv fick jag 1920 en sommardräkt sydd av ljusgult bomullstyg med knäbyxor.

Men ganska snabbt framväxte en insikt om att det var den egna ortens dräkt som var "folkdräkt". Nordiska museet och Skansen fick härvid en starkt normerande och propagandistisk betydelse liksom de folkdansorganisationer som bildades, främst Svenska ungdomsringen för bygdekultur, som också varit av stor betydelse för denna boks tillkomst och utförande. Det är först och främst dess medlemmar som med sina dräkter ställt upp för fotografering.

Det gällde alltså att få kunskap om hur den egna bygedräkten sett ut. Men det äldre dräktskicket hade försvunnit så tidigt, att endast inom några få områden fanns tillgång till hela dräkter som kunde kopieras. Rekonstruktioner blev nödvändiga, mer eller mindre säkra allteftersom det fanns hågkomster och bevarade plagg. Det praktiska behovet skapade ett intresse för en historisk dräktforskning. Ett exempel på nyttan av en sådan kan här återges. Den tidigt rekonstruerade s. k. Bohusdräkten pryddes med broderade blommor i anslutning till en uppgift hos Pehr Kalm. Men de "rosor" han omtalar var "bandrosor", rosetter, som sammanhöll livstycket!

För framtida historisk dräktforskning kan dessa rekonstruerade dräkter bli ett osäkerhetsdokument på samma sätt som restaurerade byggnader kan vara det om arbetsprotokoll saknas. Redan av utrymmeskäl har naturligtvis några sådana rekonstruktionsprotokoll inte kunnat framläggas i boken. Men för flertalet dräkter lämnas dock uppgifter om när och hur de tillkommit. I bästa fall kan de vara uppsydda efter dokumenterade äldre dräkter. Men i allmänhet gäller det rekonstruktioner gjorda med hjälp av minnesuppgifter, bouppteckningar, enstaka bevarade plagg och insamlade tygprover. Uppgifter lämnas också om var originalmaterialet finns. Det är alltså ett för

framtiden betydelsefullt forskningshistoriskt material som framlägges och bakom vars sammanförande i bokform ligger ett synnerligen mödosamt arbete. Men dräkttillverkarnas dokumentation kan naturligtvis i olika fall vara osäker och boken får icke betraktas som en samling "fastställda" förlagor.

Så har också de båda författarna försiktigt avstått från kritiska kommentarer till enskilda rekonstruktioner. Kritiken ligger indirekt i vad som allmänt säges i avsnitten om hur ortspräglade dräkter tillkommit och hur folkdräkt bör bäras. Alla rekonstruktioner eller fria kompositioner är inte efterföljansvärda. Det fria dräktskapandet har tillgripits där inga spår av ett ortspräglat dräktskick kunnat uppletas. Men när kjolar gjorts rödbruna efter markens lera eller blå efter insjöns vatten, bör det stå klart, att detta är för ett äldre dräktskick helt främmande förebilder. Detsamma gäller när skjortor försetts med broderade motiv ur ett i orten aktuellt helgons liv eller kjolväskornas broderi haft sockensigillet som förlaga. Lämpligast synes i sådana fall vara att ta dräkterna i närliggande bygder till förebild. Ty trots olikheter i detaljer visar det äldre dräktskicket ofta överensstämmelser inom stora områden. Så framgår också av de många bilderna i föreliggande bok, se t. ex. baksidesbilden från Jämtland, med dräkter från tio olika socknar.

Möjligheten att medtaga ett så stort antal bilder har måst ske på bekostnad av flertalets format. Men även de små bilderna är beundransvärt skarpa och färgerna verkar trovärdiga. Genom varierande placering och bildformat har sidorna getts rytm och omväxling. Kanske verkar rentav några detaljbilder för stora. För redaktion och grafisk form har Ulf Lindahl svarat, men det goda samspelet mellan text och bilder förutsätter ett nära samarbete med författarna.

*Sigfrid Svensson*

*Ake Davidsson: Med utländska resenärer i svenska bibliotek. Kungl. Vetensk.samballets i Uppsala Handlingar. 17. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1975. 111 s., ill. Pris ca kr 40:—.*

Under seklernas lopp har ett stort antal utlänningar besökt vårt land, somliga i vetenskapligt syfte, andra som vetgiriga turister. Många av dem

har efter hemkomsten skrivit ner sina intryck och gett ut dem i tryck. Dessa reseskildringar, konkreta men ofta också mycket subjektiva, utgör ett intressant källmaterial för tillståndet och livet i det dåtida Sverige. En utmärkt vägledning till dem har man i Samuel E. Brings klassiska bibliografi *Itineraria succana*.

Forskare från olika områden har också utnyttjat dessa samtidsdokument. Den som intresserar sig för folklivet, speciellt det kyrkliga, finner här många belysande notiser, t. ex. engelsmannen B. Whitelockes diskussion med den gamle svenske ärkebiskopen på 1650-talet om söndagshelgden, dansken J. Bircherods upplevelser i början av 1700-talet hos den rustike men latinkunnige prosten i Värnamo eller tysken F. W. von Schuberts skildring av ett skånkt husförhör på 1820-talet.

Biblioteksmannen möter i denna reselitteratur många värdefulla upplysningar om de dåtida svenska biblioteken. Detta har föranlett förste bibliotekarien och docenten Åke Davidsson att närmare granska vad dessa utländska resenärer har att berätta om den svenska biblioteksverksamheten. I en liten pryddlig och lättläst skrift har han redogjort för sina resultat, som är intressanta nog. Han har därvid inte nöjt sig med att referera de olika resenärernas skrifter utan även uppsparat den till ämnet hörande litteraturen, såväl kritiken som följskrifter. Största partiet i boken handlar rent naturligt om Uppsala universitetsbibliotek.

Många roande notiser har förf. tagit fasta på: hur den berömda Eric Benzelius d. y. förevisade biblioteket för lantgreven av Hessen, sedermera Fredrik I, och därvid lade fram på pulpeten ett stort latinskt verk som tillägnats denne, "vilket honom mycket behagade" eller hur "Lilla Schröder", som av sin efterträdare C. Annerstedt betygsattes som "fåfång och hafsig", helt charmerade H. C. Andersen vid dennes besök år 1837, så att denne sedan beskrev Schröder som "en venlig gammel Mand" som är "så hjertens god och mild". Naturligtvis spelar Codex argenteus (silverbibeln) en stor roll i de flesta besökarnas skildringar. Om bibliotekets dåtida tjänstemän och om dess utnyttjande får man också värdefulla upplysningar.

På liknande sätt redogör förf. för Kungl. Biblioteket och för de viktigare landsortsbiblioteken, såsom Linköping, Lund och Västerås.

Ävenså uppmärksammas ett par slottsbibliotek, såsom Skokloster och Finspång, och ett par kända privatbibliotek. Några slutsidor ägnas åt "läsning, böcker och bokhandel" under den tid (1700- och 1800-talen) som redogörelsen omfattar. Det är en mycket innehållsrik, synnerligen noggrann och verkligt roande bok, och den bör kunna finna intresserade läsare långt utanför biblioteksfolkets kretsar.

*Hilding Pleijel*

**Nordic Archaeological Abstracts 74.**  
Huvudred: *Mette Iversen*. Viborg Stiftsmuseum, DK 8800 Viborg, Danmark. 192 s. Pris D.kr 75: —, för studenter D.kr 60: —.

Det är endast i undantagsfall som arkeologiska specialarbeten recenseras i denna tidskrift. Ett sådant undantag är nu aktuellt med anledning av att en ny internordisk bibliografisk årsbok just föreligger med sin första volym. Den ovanangivna publikationen, förkortad NAA, har som främsta syfte att årligen redovisa produktionen inom ämnesområdet nordisk arkeologi och därtill anknyttande vetenskaper. Bland de senare märks etnologin.

Inom den arkeologiska disciplinen har alltsedan 1870-talet flera försök gjorts att åstadkomma fortlöpande bibliografier. Detta har emellertid alltid skett på nationell bas och resulterat i skrifter som i bästa fall utkommit vart femte eller vart tionde år. Den nya publikationen bryter mot denna tradition genom att ha gestaltats som en *årsbok*. Förebilden är *British Archaeological Abstracts* som tillkom 1967. NAA 74 omfattar 513 sammandrag (abstracts).

Den första volymen har krävt en osedvanligt stor arbetsinsats. Redaktörerna har nämligen själva måst skriva de flesta sammandragen. Inför kommande volymer av NAA uppmanar de därför författarna till relevanta arbeten att hjälpa redaktionen genom att insända självreferat. Dessa bör vara avfattade på engelska — också bristfällig sådan godkännes för redigering.

Bakom NAA står ett antal yngre arkeologiska eldsjälur som man hoppas skall visa sig vara både svärförbränneliga och i sinom tid ersättbara. I redaktionen finns företrädare för alla de nordiska länderna. Huvudredaktör är Mette Iversen, Vi-

borg. Svenska medlemmar är Kaj Borg, Ingmar Jansson och Ulf Näsman.

Redaktionen har valt att följa en generös linje när det gäller att sovra bland alla svåråtkomliga stenciltryck. I princip har allt tagits med förutsatt att en någorlunda god spridning till fackbibliotek ansetts föreligga. En brist är att man underlåtit att citera ISBN-numren (internationella standardboknumren) i den mån sådana förekommit. Dessa nummer är ju böckernas legitimationshandlingar och av stort värde vid bibliotekshandlingen.

Till läsarens hjälp har arbetet försetts med detaljerade person-, sak- och ortregister. Ytterligare hjälp får man av en abstraktnyckel som ger kryssreferenser. Kumulativa register planeras för var femte årgång.

Det är alltid svårt för en nystartad tidskrift att säkra sin ekonomi. Mycket hänger på redaktionens förmåga att marknadsföra sin vara. Eftersom denna i detta fall inte skäms för sig får man uppriktigt önska, att årsboken får tillräcklig uppmärksamhet för att kunna leva vidare.

Vid sidan av NAA existerar mer eller mindre kompletta nationella arkeologiska bibliografier för Danmark, Finland, Norge och Sverige. Ett gemensamt drag för dem alla är att de blivit disparat publicerade i olika vetenskapliga serier. Bibliografiernas bearbetningsgrad är högst varierande — medan somliga av dem har karaktären av rena litteraturförteckningar är andra försedda med så

ymnig kommentar att de kan användas som läroböcker — det senare gäller främst de danska och svenska. Närmare upplysningar om de nationella bibliografierna kan hämtas i ett arbete av Gudrun Gerlach och Rolf Hachmann (*Verzeichnis vor- und frühgeschichtlicher Bibliographien. Beiheft zum 50. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1969. Frankfurt am Main 1971*) — se även min mera omfattande recension i *Fornvännen* 1976. Ett komplement till de nationella bibliografierna är de bibliografier vilka publicerats som hyllningsskrifter och omfattar enstaka forskares produktion.

Ett gemensamt drag för NAA:s alla föregångare är att de täcker väsentligt längre tidsperioder än ett år. Den yngsta information som kan hämtas ur dem är redan minst sex år gammal. Med tillkomsten av NAA befrias redaktörerna från åtskilligt av besväret med litteratursökning. Resurserna borde därför kunna koncentreras till att ge de nationella bibliografierna ett mera analyserande innehåll.

NAA och de resonerande bibliografierna kan aldrig ersätta varandra men bör på ett utomordentligt givande sätt kunna komplettera varandra. Arkeologerna har behov av både nyhetsförmedlare som NAA och av sådana på en gång retrospektivt analyserande och framtidspejlande verktyg som de större bibliografierna i bästa fall utgör.

*Jan Peder Lamm*

## KORTA BOKNOTISER

*Tore Stenström: Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar.* Diss. Umeå 1975. 171 s., ill.

Gotlands kyrkokonst har länge lockat forskarna. Inte minst har de talrika, fint skulpterade dopfuntarna fångat deras intresse. Många konstforskare har yttrat sig om dem och lika många teorier har framställts om deras stilhistoriska sammanhang och tillkomsttid. Att ingen enighet nåtts sammanhänger naturligtvis med att materialets anonyma art lämnat så stort utrymme åt subjektiva omdömen och slutsatser.

Nu har en ung forskare angripit problemet på ett nytt, till synes fruktbarande sätt. I en nyligen framlagd avhandling för doktorsexamen vid Umeå

universitet har Tore Stenström undersökt de gotländska dopfuntarna ur ikonografisk synvinkel. Han har i detalj analyserat åtskilliga av dem utifrån bildernas teologiska innebörd och därmed trängt djupare in i tillkomstproblemet. Det var ju under medeltiden så att skulptören inte framträdde som en självständigt skapande konstnär utan var en solid hantverkare, som sökte återge den teologiska uppfattning som beställaren (biskopen eller andra klerker) själv hyste. I och med att det teologiska tänkandet ändrades, fick då helt naturligt konstverket en annan utformning. Förf. fullföljer sålunda den metod som den holländske forskaren L. H. Grondijs redan år 1945 i en fascinerande undersökning tillämpade i fråga om Kristusbildens förändrade utgestaltning i den bysantinska konsten.

Genom sitt nya synsätt har förf. också kommit till andra resultat än sina föregångare (J. Roosval, E. Lundberg och A. Tuulse) i fråga om dopfunternas tillkomst, som han sätter senare (omkr. 1200—1240) än de nämnda forskarna. Det metodiska grepp förf. använder, gör att hans skrift väcker intresse även utanför de konsthistoriska fackkretsarna. Det förhåller sig nog så som den utmärkte medeltidsforskaren Carl R. af Ugglas en gång (i Tiotusen år i Sverige) programmatiskt uttryckte det: "Den svenska kyrkliga konstens historia är det utvärtes uttrycket för den svenska kyrkans väsen, så som detta tagit form i kulten och redskapen för dennas verkställande."

Hg Pl.

*Kristian Bjercknes: Kaupanger stavkirke og dens konstruksjoner.* Fabritius forlag. Oslo 1976. 115 s., ill.

Det råder ett påtagligt intresse för stavkyrkor inom den byggnadshistoriska forskningen i Norge. Samtidigt som Roar Hauglid arbetar på välillustrerade översikter av det norska stavkyrkomaterialet sysslar andra forskare med detaljundersökningar av enskilda kyrkobyggnader i samband med restaureringsarbeten. Det kan synas vanskligt att publicera syntesen innan ett större antal analyser genomförts, men å andra sidan kan en syntes skärpa blicken för vissa problem under analysarbetets fortgång.

Det senaste tillskottet behandlar stavkyrkan i Kaupanger på nordsidan av Sognefjorden, ungefär 13 mil från Nordsjøkusten. Kyrkan uppfördes vid slutet av 1100-talet och fungerar alltjämt som sockenkyrka. Under kyrkogolvet finns spår av två föregångare, båda byggda i stavkonstruktion. Den äldsta, uppförd på 1000-talet, ersattes med en större byggnad någon gång på 1100-talet. Sedan denna brunnit 1184 byggdes den nuvarande omkring 1190.

Bjercknes redogör för stavkyrkans alla konstruktionsdetaljer på ett föredömligt sätt, och framställningen ledsagas inte endast av planer och sektioner utan även av ett stort antal detaljritningar och foton, som tydligt åskådliggör hur olika fogningar, strävor, förstärkningar, dekorativa detaljer och ytbehandling av träverket tillkommit. Detta bör bli av stort värde vid jämförande studier och för datering av andra stavkyrkor.

För att underlätta läsningen har förf. bifogat en helsides principskiss av konstruktionen, där varje timringsdetalj har ett nummer som återfinnes i terminologilistan. Här poängteras också än en gång att norrmän och svenskar inlägger helt olika betydelse i termen *stav*. I svensk litteratur betyder stavar stående plankor som utfyller vägen mellan

stolparna. I Norge betyder stavar de bärande hörnstolparna i ytterväggarna och de fristående träkolonnerna mellan mitt- och sidoskeppen. De norska byggnadsforskarna följer här en handskrivnen norsk-isländsk homiliebook från slutet av 1100-talet, varav ett exemplar i vårt K B och två i Köpenhamn. Här finns en predikan som jämför en stavkyrka med den kristna kyrkan, och här liknas de fyra *hörnstavarna* med evangelierna, "fordi deres lære er de sterkeste støtter for all kristendom". Den norska terminologien har alltså gamla anor.

Samtidigt har förlaget utgivit en engelsk upplaga, *The stave Churches of Kaupanger, the present church and its predecessors* (Oslo 1975, 155 s., ill.). Där finns ett tillägg om utgrävningsarbetet, författat av Hans-Emil Lidén.

E. A.

*Carl Lindholm: Bomärken.* Skrifter utgivna av Genealogiska föreningen 9, Stockholm 1976. 52 s.

Adjunkten fil. mag. Carl Lindholm, Simrishamn, har sammanställt ovannämnda lilla skrift om ett fängslande och mycket uppmärksammat ämnesområde. Han behandlar i tur och ordning bomärkenas Alder, Utbredning, Bruk, Gestalt och ursprung samt Bortträngande — bibehållande.

Den ambitiösa och värdefulla översikten av den hittillsvarande forskningen på området innehåller också en del egna värdefulla iakttagelser. Förf. har tagit kännedom om den viktigaste litteraturen, både den svenska och den kontinentala. I allmänhet har han lyckats undvika de värsta utväxterna på bomärkesforskningens område, även om framställningen i hög grad bygger på nu föråldrad tysk rättshistorisk litteratur. Alltför utförligt, om också med viss reservation, blir en författare som Karl Ruppel refererad och åberopad. Dennes 1939 utgivna bok *Die Hausmarke. Das Symbol der germanischen Sippe* är en typisk produkt från nazitidens Tyskland. Välbetänkt är däremot att Karl Schneiders fantasifulla tankegångar i *Die germanischen Runennamen* (1956) förvisats till en not.

Eljest har förf. i regel förstätt att av det rika materialet framdraga vad som kan vara av intresse och möjligt att bygga vidare studier på. Då det inte är otroligt, att arbetet kan komma att uppleva flera upplagor, anföres här några inadvartenser som det kan finnas anledning att korrigera:

S. 9: De i och för sig tvivelaktiga fynden av bomärken på gravar från stenåldern är under alla förhållanden inte "paleolitiska", på sin höjd neolitiska.

S. 19: Det hade funnits anledning att här anföra Albert Eskeröds klagörande uppsats *Knävlingar*

från Branteviks fiskeläge (Fataburen 1950). De av Lindholm efter Ruppel skildrade "Kerbhölzer" är inte samma föremål, men även de var vanliga i Sverige och användes t. ex. vid vedleveranser i Stockholm ännu under första världskriget.

S. 23: På Island finnes inga "byar" i vår mening, endast gårdar.

S. 30: Den av von Grönhagen anförde forskaren hette U. T. Sirelius.

S. 45: Sigurd Erixons uppsats om bomärken återfinnes i Nordiskt folkminne (inte "formminne"), som var en festskrift till Carl Wilhelm von Sydow 1928.

G. B.

*Roland Andersson: Gamla Byn i Avesta.*  
Dalarnas museums serie av småskrifter  
12. Falun 1976. 59 s., ill.

Dalarnas museums med imponerande snabbhet växande serie av småskrifter utökades 1976 med ovanstående arbete om den gamla bruksarbetar-bebyggelsen i Avesta. Förf. är amanuens vid Dalarnas museum och arbetet bygger till viss del på dokumentation av området i maj 1975. Framställningen är medryckande och personlig. Den omfattar tillkomsten av ett kopparverk vid Avestaforsen på 1630-talet, brukets historia och karakteriserar fram till en förödande brand 1803, den nya och mer rätlinjiga bebyggelsen efter branden och slutligen Avesta Järnverks övertagande av driften på platsen på 1880-talet och konsekvenserna av detta för samhället. Roland Andersson berättar om detta livfullt och koncentrerat och hans egna teckningar och åskådliga omritningar av äldre byggnadsplaner bidrar till skriftens personliga karaktär. Framställningen tar sin utgångspunkt i en 1700- och en 1900-talskarta över samhället och bebyggelsen får en utförlig men alls inte katalogartad beskrivning, särskilt de byggnader som överlevde 1803 års brand. Många utmärkta bilder kompletterar skildringen.

Fackmannen kanske saknar källhänvisningar för flera intressanta uppgifter i denna koncentrerade brukshistorik, t. ex. rörande arbetarbostädernas utseende på 1600- och 1700-talen eller behandlingen av ånkor och gamla. I regel är det dock möjligt att gissa sig till källorna med ledning av litteraturlistan.

I likhet med många andra brukssamhällen i snabbt växande industristäder förvandlades Gamla Byn under 1900-talet till en särpräglad stadsdel i ett modernt samhälle. Läsarens allmänna intryck är dock att traditionella bruksdrag här kommit att leva kvar förhållandevis sent, t. ex. svinhus och potatisland in på 1940-talet. Ett intressant förhål-

lande i Avesta var användandet av varm slagg som arbetarna tog hem på järnkälke från hyttan och lade i spisen kalla dagar för att höja temperaturen inomhus eller för att hetta upp skällningsvattnet vid höstens grisslakt.

Bortsett från vissa invändningar mot överdrivet radikala förändringar av bruksbostädernas interiörer slutar Roland Andersson sitt arbete med positiva omdömen om de renoverings- och bevarandearbeten som Avesta Järnverk utfört i Gamla Byn sedan 1950-talet. Det förefaller lätt att instämma i detta. Tack vare ovanlig vidsynthet från bolaget, kanske inte minst från Axel och Margaret Ax:son Johnsons sida, har en ovanligt homogen och värdefull bebyggelsemiljö av traditionell brukskaraktär blivit bevarad i Avesta.

M. H-ng

#### Nordiska studier i filologi och lingvistik.

Festskrift t. Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976. Distribution: Studentlitteratur AB, Lund. Lund 1976. XXIII + 497 s. Pris ca kr 127:—.

När en professor i nordiska språk fyller 60 år och får sig tillägnad en festskrift är det självklart, att de flesta bidragen är fackbetonade. Det gäller också de 53 artiklarna i festskriften till Gösta Holm. Men det finns trots detta några, som är av intresse även för en etnolog.

Vi har sedan länge vant oss vid, att vi skiljer på manliga och kvinnliga titlar, t. ex. *dansör* — *dansös*, *lärare* — *lärarinna*. Men i dag har man väl helt accepterat, att även en kvinnlig yrkesutövare får en manlig titel som *lärare*, *tjänsteman*. Det finns emellertid yrken, som sedan gammalt ansetts som typiskt kvinnliga, bl. a. *sjuksköterska*. På de yttersta av dessa dagar har dock en del manliga individer tagit detta yrke. Skall de kallas sjuksköterskor? Thorsten Andersson ventilerar detta.

Män, kvinnor och språk tar Jan Einarsson upp till behandling. Ett inte oväsentligt ämne i våra dagar. Könroller, röstläge, ordförråd, uttal och mycket annat har förf. fastnat för. John Kousgård Sørensen behandlar ett ordstäv, Vi fattige skåningar, och Lennart Moberg granskar en del ordspråk i Konungastyrelsen. En utredande och samtidigt intressant artikel, som kanske även en etnolog kan ha behållning av, är Bengt Pamps Vad betyder Gösta Holm egentligen.

De för en etnolog mest intressanta artiklarna svarar väl i alla fall fyra ordboksredaktörer i Svenska Akademiens ordbok för. Det är sidokommentarer till artiklar i ordboken, där man inte kan göra alltför vidlyftiga utredningar. Bo Ruthström skriver om ordet *sockenbud*, ett ord som i dag kanske inte har



något att säga oss, men som bara för några decennier sedan var ett viktigt begrepp. Även Anders Sundqvists artikel om ordet *snöplig* är läsvärd för en etnolog. Lars Svenssons *På musen* tar upp en del uttryck för (lindrigt) berusad, utan tvekan en underhållande läsning, och Sture Hasts uppsats *Från selterswasser till sälse* är lika mycket etnologisk/kulturhistorisk som språklig.

S-B V

*Estrid Svensson: Om Pehr Ahlqvist och Fliseryd. Strödda anteckningar.* Melchior bokhandel, Oskarshamn i distr. 1976. 64 s. ill.

Abraham Ahlqvist (1794—1844) är ett välkänt namn i svensk kulturhistoria. I likhet med andra ämbetsbröder, han var kontraktprest och kyrkoherde i Runsten på Öland, bedrev han natur- och fornforskningar och var flitigt verksam som skriftställare i hithörande ämnen. I det kända verket *Ölands historia och beskrifning* (1822—27) framstår han som landskapets noggranne hävdatecknare, välkänd auktoritet för den som har anledning att fördjupa sig i öländsk kulturhistoria.

Åtskilliga medlemmar av släkten Ahlqvist har tjänstgjort som präster i Kalmar stift. Bland dem var också Abraham Ahlqvists brorssons son Pehr Ahlqvist (1861—1939), under trettiosju års tid verksam som kyrkoherde i Fliseryds pastorat i Handbörds härad i Småland.

Pehr Ahlqvist var en ivrig observatör och flitig antecknare. När han tillträdde Fliseryd började han forska i traktens och bygdens historia och notera märkvärdigheter "besynnerligen af gammalt och fornt", men också av botanisk och zoologisk art. I tio digra anteckningsböcker, Liber I—X. *Mixtum compositum* har Ahlqvists manuskript bevarats till eftervärlden. I en nyligen utgiven skrift om Pehr Ahlqvist och Fliseryd har dottern, ämneslärarinnan Estrid Svensson i Falun samlat vad hon kallar "strödda anteckningar" om fadern, hemmet och fr. a. utdrag ur faderns sockenhistoriska annotationer. Sammanvävt med personliga reflektioner och uttalanden från olika håll har hon givit, inte bara en levande och personligt färgad bild av fadern, utan också av bygden och trakten.

Den här anmälda skriften har inga vetenskapliga anspråk eller ambitioner. Men utgivaren har givit några glimtar ur det rika material hon har i sin vård. Efter fadern noterar hon artnamn och lokal för ovanliga växter i socknen och rapporterar var och när sällsynta djur varit synliga. Formminnena i Fliseryd var föremål för Ahlqvists särskilda intresse. Med tumstock och anteckningsbok till hands be-

skriver han socknens minnen av gamla tider. Under mottot "Melius est quodcumque verum, quam omne ex arbitrio fingi potest" är noggrannhet och exakthet i Abraham Ahlqvists anda, noteringarnas signum. Också fliserydsdialekten var föremål för Pehr Ahlqvists intresse. Han antecknar de genuina ord han hör och deras betydelse. Estrid Svensson redovisar ett tjugotal. Som definition på ordet "påråk" anger Ahlqvist att det är "något som man råkat ut för under vistelse i skog och mark och som alstrar sjukdom. Sådan sjukdom kan botas endast medelst afskjutande af skott (kan förekomma än idag 1921)".

Läsaren har emellertid svårighet att skilja ut vad som är direkta citat ur Ahlqvists manuskript och vad som är utgivarens kommentarer eller hämtat från annat håll. Likaså efterlyser man en noggrann redogörelse vad de tio anteckningsböckerna faktiskt innehåller. Men Estrid Svenssons målgrupp finns väl huvudsakligen i hemsocknen. För den som har anledning att studera kulturlivet i denna del av Småland bör Pehr Ahlqvists manuskript vara av intresse. Genom föreliggande skrift har utgivaren fäst uppmärksamheten på att de existerar. Det synes som om det bästa vore om de förr eller senare hamnade på något vetenskapligt bibliotek, inom räckhåll för forskningen.

O. Bxl

*E. Per Söderlind: Det gamla åkerbruket och dess redskap i Ångermanland och Medelpad.* Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 19. Länsmuseum Murberget, Härnösand 1975. 165 s., ill.

E. Per Söderlinds arbete om åkerbruket och dess teknik i Västernorrlands län är ett värdefullt tillskott till de inte alltför vanliga lokalt begränsade, historiska skildringarna av vår modernäring. Det ger en god överblick över hithörande förhållanden, med huvudvikten lagd på teknologien. Framställningen belyses av ett fylligt och synnerligen instruktivt bildmaterial som avsevärt höjer dess värde.

Boken är uppdelad i två stora huvudavsnitt, betitlade Hur åkerbruk bedrevs på åker och äng fram till 1800-talets slut och Körredskap i åker. Mellan dessa är infogad en kortare skildring av Svedjebruket. Det första avsnittet behandlar Brukningssätt och olika grödor, Sådd, Tröskning och Höproduktion på åker och äng, det senare skildrar Årdret, Plogen, Risten, Harven samt Välten och sladden. Härtill kommer som bilagor avtryck av ett par viktiga källskrifter från 1767 och 1812, ett antal tabeller över utsädes- och skördebelopp m. m.

Framställningen beaktar utvecklingen från äldsta tid till nutid, men självfallet har 1800-talets för-

hållanden kommit att dominera. Förf. har här gjort många viktiga iakttagelser och är väl förtrogen även med den relevanta litteraturen. Detta gäller särskilt de lokala förhållandena. När det blir fråga om de övergripande problemen ter sig osäkerheten något mera framträdande. Sålunda saknar vi t. ex. all kunskap om, huruvida svedjebruket är en "ur-åldrig", om ens förhistorisk brukningsmetod i Sverige (s. 9). Man måste nämligen med termen rimligen avse något annat än avbränning av vegetationen i samband med en första uppodling (se min art. Svedjebruk i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 17, 1972). Den norrländska storchässjan för säd kan inte ha uppstått genom intern utveckling av de s. k. finnhässjorna, som användes i samband med svedjebruket (s. 37). De låter sig

helt visst inte skiljas från de torkanordningar av liknande typ som är vanliga i de mellaneuropeiska alptrakterna och på andra håll (se härom Eerik Laid, Über den Ursprung der schwedischen Riesengetreideharfe, i Folk-Liv 16, 1952).

Förf. ägnar tillbörlig uppmärksamhet åt den norrländska tröskvagnen, kanske den märkligaste innovationen på jordbrukets område i gammal tid i vårt land. Sedan jag för 45 år sedan, och efter mig Dag Trotzig (1943), skrev om detta märkliga redskap, har en del nytt material framkommit, som motiverar en översyn av tidigare uppfattningar. Det är min förhoppning att få återkomma till ämnet och att därvid ges tillfälle att beröra också storchässjans problem.

G. B.

# Folklivsforskning och kulturhistoria

## i böcker från Institutet för folklivsforskning

### *Etnologiska handbokshäften*

- Fredrik Barth*: Diffusjon — et tema i studiet av kulturella processer 3:—
- Ake Daun*: Etnologi — en kulturvetenskap ..... 3:—
- Ake Daun*: Det etnologiska studiet av kulturell variation ..... 3:—
- Alan Dundes*: Den devolutionistiska premissen i folkloristisk teori 3:—
- Göte Edström*: Bibliografisk hjälpredda i folklivsforskning ..... 4: 50
- Sven B. Ek*: Högkonjunkurer, innovationer och den folkliga kulturen ..... 4:—
- Albert Eskeröd*: Övertro och häxprocesser ..... 3:—
- Per Gräslund*: Harstena och Kråkmärö. En skiftad och en oskiftad skärgårdsby ..... 4:—
- Bengt Holbek*: Balladen och folket 4:—
- Bengt R. Jonsson*: Två vissamlingar från 1600-talet ..... 4:—
- Bengt af Klintberg*: Gasten i svensk folktradition ..... 4:—
- Anna-Maja Nylén*: Som man är klädd blir man hädd ..... 5: 50
- Juha Pentikäinen*: Testfrågor, kontextfrågor och källkritiska frågor i intervjun ..... 3:—
- Juha Pentikäinen*: De döda utan status ..... 3:—
- Juha Pentikäinen*: Repertoaranalys 4:—
- Knut Weibust*: Landskap — redskap — manskap ..... 4:—

Ovanstående skrifter kan endast erhållas till dessa priser genom skriftlig beställning. Priser inkl. moms.

### *Böcker*

- Ake Daun*: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring. Prisma ..... C:a pris 58:—
- Billy Ehn*: Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbrukssamhälle. Tidens förlag ..... C:a pris 29:—
- Lars Levander*: Fattigt folk och tiggare. Gidlunds förlag ..... C:a pris 30:—
- Lars Levander*: Brottsling och bödel. Gidlunds förlag ..... C:a pris 47:—
- Lars Levander*: Landsväg, krog och marknad. Gidlunds förlag ..... C:a pris 47:—
- Claes Lundin och August Strindberg*: Gamla Stockholm. Med efterskrift av Mats Rehnberg. Gidlunds förlag C:a pris 61:—
- August Strindberg*: Svenska folket I—II. Med illustrationer av Carl Larsson m. fl. Gidlunds förlag ..... C:a pris 68:—  
per del

Dessa skrifter kan erhållas i bokhandeln. Bibliotek, institutioner, forskare och studerande kan erhålla 20 % rabatt vid skriftlig beställning från **Etnologiska studentbokförmiddlingen, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm**. Därvid tillkommer emballage och exp.avgift 4:— samt porto- och postförskotts-kostnader.

# NYA BÖCKER

från

## Nordiska museet

### BRUDKRONOR I LINKÖPINGS STIFT

Förvärv, form och tillverkning intill år 1800 av Barbro Hovstadius

Pris 90: —

### STICKA MÖNSTER

Historiskt om stickning i Sverige av Inga Wintzell

Pris 42: —

### VAD FOLKET BYGGDE

Ett utkast till folkrörelsernas byggnadshistoria av Torbjörn Almqvist, Hjördis Johansson och Lena Simonsson

Pris 20: —

### EN FISKARPOJKES UTÖ

av Johan Lindahl

Pocket

Pris 12: 75

### FATABUREN 1976

Tema: Nordisk folketro

Pris 34: —

*Priserna exkl. moms.*

Genom bokhandeln eller direkt från Nordiska museet,  
Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.